

KAVRAMLAŞTIRMA ÜZERİNE VERİTABANLI BİR ARAŞTIRMA¹

B. Ümit Bozkurt², Gülsün Leylâ Uzun³

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ankara Üniversitesi

Öz: Bu araştırmanın amacı, kavramlaştırma kuram ve yaklaşımlarını, 10 ve 13 yaşlarındaki çocuklardan elde edilen dilsel veri zemininde tartışmaktır. Buradan hareketle önce bilişsel dilbilim ve bilişsel psikoloji açısından kavramlar ele alınmış; ardından klasik, öntip temelli, kuram temelli ve atomistik yaklaşımlar tanıtılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımlarına dayanan çalışmada, seçilen kavramların öntiplerini, özelliklerini ve sözcüksel görünümelerini belirlemek üzere katılımcılardan veri toplanmıştır. Veri sağlanan araştırma grubunu, dört farklı ilde bulunan beş ilköğretim okulunun dördüncü ve yedinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Veri toplama aşamasında temsili seçilen beş kavrama ilişkin açık uçlu-kısa yanıtı üç tarama formu kullanılmış ve toplanan verilerle 28.183 sözcüklük bir veritabanı oluşturulmuştur. Verilerin çözümlenmesinde ise içerik çözümlemesi ve betimsel çözümleme kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, kavramlaştırmada tipikliğin ve aile benzerliği ilişkilerinin önemli bir rol oynadığını; ancak kavramlara özgü özelliklerin ifade edilmesinde ve kavramların dilsel kullanımı sırasında örneklerin, tutumun, eşdizimliliğe ve sahneleştirmeye dayalı ilişkilendirmelerin öne çıktığını göstermektedir. Bu durum, katılımcı çocukların ilişkilendirmelerle örüntülenen bir kavramlaştırma yapısının

¹ Bu makale, *İlköğretim 4. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Kavramlaştırma Özellikleri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Bolu, Türkiye, umitbozkurt@gmail.com

³ Ankara Üniversitesi, DTCF, Dilbilim Bölümü, Ankara, Türkiye, gulsunleylauan@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 23 Eylül 2016; Kabul tarihi: 29 Ocak 2017

olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen sonuçlarla öntipsel etkilerin olduğu; belki bazı tanımların da olması gerektiği, ayrıca özel durumlar ve kültürel bilginin her türünün de kavramlara eklenildiği varsayılabilir. Betimleyici tüm bilgi türleri kavramlarla birleştirilmektedir. Dolayısıyla tüm bu bilgilerin kavramın tamamlayıcısı olduğu düşünülebilir; çünkü bunların kavramın oluşturucuları/bileşenleri olduğunu söylemek olanaklı görünmemektedir.

Anahtar sözcükler: *Kavram, kavramlaştırma (kavramsallaştırma), öntip, özellik, kavramsal sözcükler*

A DATA-BASED RESEARCH ON CONCEPTUALIZATION

Abstract: The purpose of this research is to discuss the conceptualization theory and approaches on the basis of linguistic data which were obtained from children at the age of 10 and 13. From this point of view, in the study, first, the concepts were handled in terms of cognitive linguistics and cognitive psychology and then, classical, prototype-based, theory-based and atomistic approaches were discussed. In the study which is qualitative, data were collected from the participants in order to determine the prototypes, features and lexical varieties of the concepts. The research group, from whom data were collected, was composed of 4th and 7th grade students of five elementary schools in four different cities in Turkey. In the data collection stage, three open ended-short answered survey forms related to the five representatively chosen concepts were used and a database of 28.183 words was formed with the collected data. In the analysis of the data, content analysis and descriptive analysis were used. The findings of the research demonstrated that typicality and family resemblance relation plays a significant role in conceptualization; however examples, attitude, collocation and scripting based associations come to the forefront while expressing the features of the concepts and using the concepts linguistically. This case indicates that the participant children have a conceptualization structure patterned with associations. With the obtained data, it can be regarded that there are prototypical effects; maybe some definitions need to be added; moreover, all kinds of personal and cultural knowledge is added to the concepts. This implies that all descriptive knowledge types are united with concepts. Accordingly, all these knowledge are considered as collateral, but it is hard to say that they are the constituents of the concept.

Keywords: *Concept, conceptualization, prototype, feature, conceptual lexicon*

1. GİRİŞ

Piaget ve Vygotsky'nin bilişsel gelişim ve öğrenme kuramları açımlarıyla pek çok alanda olduğu gibi eğitimbilimlerinde de biliş yapısının odak alınması gerektiği yaygın olarak benimsenen bir görüş olmuştur. Bu yolda biliş, algı, dikkat, bilginin depolanması, bilginin yapılandırılması; yeniden çağırma; kavramlar, sahneler ve şemalar gibi çalışma konularıyla bilişsel psikoloji ve bilişsel dilbilim, eğitim ortamlarına doğrudan veri sağlayabilmektedir. Özellikle dış uyaranlardan kalıcı bilgiye doğru uzanan süreçte önceki bilgilerle yeni bilgilerin ilişkilendirilmesi, yeni bilgilerin eski bilgiler bağlamında yapılandırılması, yeni uyaranlarla eski ve yeni bilginin geri çağırılması gibi zihinsel süreçleri tanımlama ve bu zihinsel ürünleri değerlendirme çalışmaları, bütün öğrenme ortamlarına destek sunacak niteliktedir.

Kavramlaştırma da (*conceptualization*) bilişsel psikoloji ve bilişsel dilbilim alanlarının odaklandığı zihinsel işlemlerdir. Çünkü bilginin yapılandırılması ve sunumu çerçevesinde farklı bilgi depolama biçimleri olan sahneler, şemalar, imgeler, ilkeler ve genellemeler, özünde kavramlaştırma sürecini içermektedir. Bu noktada kavramlar, bilgiyi işleme sürecinde kullanılan tüm araçların bileşenleri konumundadır. Böylece bireyin her bir deneyimi, kavramların dolayısıyla zihinsel şemalarının/sahnelerin/imgelerin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Kavramlar, insanların yaşamını sürdürmesinde temel araçtır. Çünkü insanlar kavramlar yoluyla tanır, ayırt eder, seçer ve birleştirir. İnsan zihninin çalışma biçimi bunlar üzerine kurulu olduğundan düşünce de kavramlara dayalı bir sistemle üretilmektedir. Dünya bilgisini soyutlama süreci olarak hem düşünce hem de kavramlar, dil ile etkinleşmekte ve dil-düşünce (kavram) ilişkisi karşılıklı birbirini var etmektedir. Dil, zihinsel süreçleri; zihinsel süreçler dili biçimlendirmektedir. Bu ilişkinin döngüsel yapısı, hem dilin hem de zihnin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede kavramların anadili gelişimindeki etkin rolü belirginleşmektedir. Kavramlaştırmanın betimlenmesi, ortaya çıkan sonuçlar yoluyla hem bilişsel gelişimin hem de dil becerilerinin geliştirilmesine yarayacak veriler sunacaktır. Bu araştırmada da bilişsel dilbilim çalışmalarından yararlanılarak, seçilen kavramlar yoluyla (RENK, SUÇ, DUYGU, OYUN ve YOL) 10 ve 13 yaşlarındaki çocuklardan oluşan bir katılımcı gruptan elde edilen dilsel veri üzerinden kavramlaştırmaya ilişkin ipuçlarına ulaşmak

beklenmektedir. Bu betimlemeden yola çıkılarak araştırmada, kavramlaştırmayla ilgili kuram ve yaklaşımlara dönük bir tartışma yapmak amaçlanmaktadır. Böylece hem anadili eğitimi ortamlarına hem de bilişsel gelişim çalışmalarına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırma, kavramlaştırmaya ilişkin dilsel veri üzerinden çıkarım yapılabileceği varsayımına dayanmaktadır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

Kavramlar üzerine yapılan çalışmalar, iki yönelim içinde değerlendirilebilir: İlki kavramların zihindeki temsili ve kavramlaştırmaya ilişkin çalışmalar (Rosch, 1978; Carey, 1991; Fodor, 1998; Laurence & Margolis, 1999; Murphy, 2004 vb.); ikincisi kavramların eğitsel süreçlerde sunumu ve etkili kavram öğretimine ilişkin çalışmalar (Merrill & Tennyson, 1977; Martorella, 1986; Tennyson & Cocchiarella, 1986; Klausmeier, 1992 vb.). Bu çalışmada ilk yönelim üzerinde durulacaktır.

Kavramlar, -özellikle psikoloji ve dilbilim alanlarında- farklı yaklaşımlara göre farklı yönleriyle tanımlanmakta, bu da kavramlaştırmaya ilişkin kuramları ve yaklaşımları doğurmaktadır. Genel bir çerçevede klasik yaklaşıma göre kavramlar, sınıflama kuralları ve ortak özelliklerken, bilişsel yaklaşımlara göre bellekteki *sahnelerin* (scripts), *şemaların* (schemata) ya da karmaşık *anlam ağlarının* (semantic networks) bileşenleridir. Ancak hemen hemen tüm yaklaşımların ortak yanı kavramların ve kavramlaştırmanın bir 'özetleme' ve 'soyutlama' işlemi olduğudur.

Bilişsel çalışmalardan önce, kavramların, sözcük anlamıyla örtüştüğüne, adların dolayısıyla göndergelerin doğrudan kavramları işaret ettiğine ilişkin görüşler bulunmaktadır. Ancak günümüzde anlamın basit bir gönderim ilişkisinden çok daha fazlası olduğuna ilişkin görüşler öne çıkmaktadır. Saeed (2005, s. 32) bunu şöyle açıklar: Anlam, dünya ve sözcükler arasındaki bir düzlemde konumlanır; bu, zihinsel temsil düzlemidir.

Zihinsel temsil (mental representation) yaklaşımı, anlamı tanımlamak için kavramsal yapıyı tanımlamaya çalışır. Kavramsal yapı, geleneksel çalışmalara göre bir adın, bir *varlığı* (entity) göstermesiyle sınırlıdır; bu gösterim, konuşucu ya da dinleyicinin zihnindeki varlıkla örtüşür. Bu

durumda zihinsel varlıklar, imgelerdir. Buna göre gerçek dünya varlığı ile imge arasındaki ilişki benzerlik üzerine kuruludur. Bu, gerçek dünya varlıklarında işleyen bir bakış açıdır. Ancak zihinsel olarak var olan, gerçek dünyada olmayan varlıklarda sorunlar oluşmaktadır. Ayrıca herkesin zihnindeki imgeler birbirinden farklıdır; çünkü kişilerin deneyimlerine bağlı olarak imgeler değişir (Saeed, 2005, s. 32-33). Saeed (2005, s. 33) bunu örneklemek için *üçgen* örneğini verir: Üçgen kavramında bir kişi *eşkenar üçgen* zihinsel imgesine sahipken, başka biri *ikizkenar üçgen* zihinsel imgesine sahip olabilir. Çünkü tüm üçgen türleri tarafından paylaşılan *özelliklerden* (features) oluşan bir imge elde etmek olanaksızdır. Coşkun (2011, s. 41) bu durumu şöyle açıklamaktadır: Kavram, -kişisel olarak ele alınmadığında- belli bir varlığa değil, bir ulama (category) gönderim yapmaktadır. Öyleyse tek bir varlığı adlandırmakla birbiri ile ilişkili varlıklar kümesini adlandırmak, farklı zihinsel süreçleri gerektirmektedir.

HAYVAN ya da YEMEK gibi üst düzey kavramların ne tür imgelere sahip olacağı sorusu, kavramların *ulamsal özelliklere* (categorical attributes) gönderimini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla zihinsel imgelerle gerçek dünya varlıkları arasındaki ilişkinin birebir benzerlikle açıklanamayacağı görülmektedir. Ayrıca imgesi olmayan soyut kavramlar için (HUKUK, AŞK, DEMOKRASİ, KÖTÜ vb.) durum daha da zorlaşır. Bu durumda anlamın kavramla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Aitchison (2003, s. 44), anlam ile kavram arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi şemalaştırır:

Şekil 1. Kavram ile sözcük anlamı arasındaki ilişki

Şekil 1'de görüldüğü gibi kavram, anlamdan çok daha fazlasıdır (*anlamın sözcükten ve imgeden oluştuğu varsayılınca*). Kavram, anlamı kapsayan, kültürel ve kişisel deneyimlerin de eklemlendiği bir içeriği temsil edebilmektedir. Alanyazınındaki bu gibi tartışmalar, kavramsal

yapı üzerinde yoğun bir biçimde durulmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle kavramlarla ilgili en temel soru kavramların yapısının nasıl olduğudur. Diğer temel bir soru ise çocukların kavramları ve kavramların dilsel etiketlerini nasıl edindiğidir. Bilişsel yaklaşımlar, kavramlara, *ulamama* (categorization) süreci içinde odaklanmıştır. Çünkü kavramlar, içinde buldukları *ulamın* üyesi olarak görülmektedir.

İnsan, dünyayı tanıma (dolayısıyla dili edinme-geliştirme) süreci içinde sayısız uyaranla karşılaşmakta; algıladıklarını bir *ulamama* işlemine sokmaktadır. Barsalou'ya (1992, s. 15) göre bu sınıflama, algı ve biliş arasında geçişi sağlamaktadır. Algısal sistem, çevresindeki bir varlıkla ilgili bilgi topladıktan sonra; bilişsel sistem, bu varlığı bir *ulamama* yerleştirmektedir (akt. Löbner; 2002, s. 172, 173). Biliş, bu şekilde kavramlaştırma yapmaktadır; yani algıladığı bilgileri özetleyip soyutlayarak, gerektiği kadarını depolamaktadır. Böylece insan sınıflama yetisiyle karşılaştığı uyaran ağları içindeki her tür bilgiyi ayrı ayrı öğrenmesine gerek kalmadan ayırt edebilmektedir. Her bir varlığın/olgunun/olayın eşsiz olmadığını fark etmekte; bilişsel bir ekonomi yaparak yeni karşılaştığı uyaranı ona benzer uyaranlara ilişkin bilgisini kullanarak algılamaktadır. Pesonen (2002, s. 5) bu durumu anlatmak için KAPLAN örneğini verir. Bir insanın kaplanların tehlike olduğunu bilmesi, daha sonra karşılaştığı her bir kaplan için aynı davranışı geliştirmesini sağlamaktadır. Böylece karşılaştığı her bir kaplan için tehlike bilgisini ayrı ayrı, yeniden öğrenmesine gerek kalmamaktadır. Anlaşılacağı gibi insanın yaşama becerisinin temeli olan kavramlaştırma, algılama, ayırt etme, seçme, birleştirme, yerleştirme gibi işlemleri içermektedir. Croft & Cruse (2004, s. 74) da kavramlaştırmanın öğrenme, planlama, iletişim ve dil gibi genel bilişsel işlevlerle ilişkili görülebileceğini belirtmiştir.

Kavramların ne olduğu ve insan yaşamındaki rolüne ilişkin bu girişten sonra, konuyla ilgili dizgesel bir bakış açısı sunan yaklaşımları ele almak yerinde olacaktır. İnsanların kavramsal bilgiyi nasıl öğrendikleri ve bellekte nasıl depoladıkları konularını açıklamak üzere farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlardan kimileri kavramları, tanımlar yoluyla, kimileri öntipler yoluyla, kimileri kişisel deneyimlerle, kimileri ise doğuştan getirme ilkesiyle açıklamaktadır.

2.1. KLASİK YAKLAŞIM

İnsanların nasıl kavramlaştırma yaptığı, dolayısıyla kavramsal birimleri neye dayanarak sınıfladıklarıyla ilgili en eski yaklaşım, Platon ve Aristoteles'in görüşlerini temel alan ve 20. yüzyıla kadar kabul edilmiş olan *klasik* (classical) yaklaşımdır. Murphy'nin (2004, s. 15) belirttiğine göre tanımlara dayanan bu görüşe 'klasik' adını veren Smith ve Medin'dir (1981). Klasik yaklaşıma göre kavramlaştırma, ortak özelliklere dayanan bir olgudur. Zihin, kavram oluşturabilmek için belirli mantıksal kuralları kullanır. Murphy (2004, s. 15) bu kuralları şöyle açıklar: Birincisi, kavramlar zihinsel olarak tanımlar olarak gösterilir. Bir tanım a) 'gerekli' ve b) üyelik için ortak olacak 'yeterli' özellikleri sağlamalıdır. İkincisi varlıklar bir kategoriye ya dahildir ya da değildir. İkisinin arasında bir durum yoktur.

Bu durum şöyle ifade edilebilir: Kavramların oluşturduğu bir ulamın tüm üyeleri, o ulam için tanımlanan özellikleri taşımak zorundadır. Bu tanımlama *yeterlilik* (sufficiency) ve *gereklilik* (necessity) koşullarına dayanır. Dolayısıyla klasik yaklaşım, kurala dayalı temsili savunmaktadır. Eğer bir kavram, tanımın içeriğinde yer almayan özellikler taşıyorsa, o ulamın üyesi olamaz. Bu da 'ya hep ya da hiç' kuralını öne çıkarır. İnsanlar bir kavramın ilgili ulama uyup uymadığına tanımındaki koşullara bakarak karar verir. Bu durumda ulamların sınırları iyi tanımlanmış ve belirgin olmalıdır.

Burada Katz'ın (1972, s. 40) sandalye tanımı ele alınabilir. SANDALYE kavramı, [+nesne], [+fiziksel], [+cansız], [+el yapımı], [+mobilya], [+taşınabilir], [+ayaklı], [+arkalıklı], [+oturulabilir], [+tek kişilik] gibi özelliklerle tanımlanabilir. SANDALYE bu niteliklerden oluşmaktadır ve eğer bir 'şey' bunlara sahipse o bir sandalyedir ve sadece bu özelliklere sahip şeyler sandalyedir. Tanımlamanın her bir birimi, kendisi içinde yeni bir tanımlamaya sahip olacaktır; örneğin NESNE kavramının [+ağırlığı ve hacmi olan], [+rengi olan], [+cansız] ve [+varlık] özelliklerine sahip olması gibi (akt. Pesonen, 2002, s. 12). Bu durumda klasik yaklaşıma göre insanlar, kavramlaştırmayı deneyimleri ve gözlemleri yoluyla öğrenir. Kavram gereklik ve yeterlilik özellikleri ile tanımlandığı için kavram öğrenme bu özellikleri bulma olarak görülmektedir.

Klasik yaklaşımda en büyük tartışma konusu tanımlamaların azlığı ve elde edilme zorluğudur. Örneğin MEYVEyi tanımlamalarını

istediğinizde, insanların büyük çoğunluğu bunu yapamayacaktır. Fakat hemen herkes, MEYVEyi tanıır, ayırt eder, örneklerini bilir. Diğer yandan klasik yaklaşım tanımlamaların gereklilik ve yeterlilik özellikleriyle yapılmasını şart koşarken kural dışı ya da belirsiz durumlara izin vermemektedir. Bu açıdan klasik yaklaşımın açıklamaları, DİLBİLGİSİ, RAKAM gibi insanın ürettiği ve doğal olmayan kavramlar için uyumlu görünmektedir. Çünkü bu tip kavramlar için *kurallar seti* oluşturmak mümkündür. Oysa insan zihni, kavram oluşturmaya doğal ortam içindeki duyuşal girdilerle başlamaktadır. Dış dünyadaki varlıklar ise tanımlamalara tam olarak uymayabilir. Böylece kavramların üyesi olduğu ulamların sınırları *bulanıklaşmaktadır* (fuzzy) ve *bulanık sınırlarda* yer alan kavramlar sınıflandırılmamaktadır.

Bu durum yine MEYVE ulamıyla örneklenebilir. ZEYTİNin MEYVE ulamının üyesi olduğu bilim adamlarınca ileri sürüldüğünde çoğu insan tereddüt edecektir. Çünkü zeytin ‘iyi’ bir meyve örneği değildir. Burada ortaya çıkan ‘iyi’ örnek nitelmesi, kavramlaştırma yaklaşımları çerçevesinde başka bir kapıyı aralamaktadır: ‘İyi’ örnek varsa, ‘daha az’ ya da ‘daha çok’ iyi olan örneklerin de olacağı çıkarımlanabilmektedir. Dolayısıyla MEYVE ulamı için ELMA ve ZEYTİN aynı derecede ‘iyi’ üyeler olamayacakları için ulam içinde aynı konumlanmaya da sahip olamayacaklardır. Bu durum ulam içinde bir derecelenmenin olduğuna işaret etmektedir. Bu derecelenme de klasik yaklaşımın ‘ya hep ya hiç’ kuralı karşısında oldukça güçlü yeni bir bakış açısını ortaya çıkarmaktadır: Öntip yaklaşımı.

2.2. ÖNTİP YAKLAŞIMI

Bu yaklaşıma göre ulamın özellikleri ve koşulları, ideal bir üye (öntip) etrafında özetlenir (Pinker & Prince, 1999, s. 9). Çünkü insan zihni çevresinde gördüğü pek çok uyararı kodlar ve *öntip* (prototype) denilen tek bir zihinsel biçim üretir. Bu nedenle öntip oluşturma, özetleme ya da ortalama alma işlemleri gibi düşünülebilir. Dolayısıyla öntip, ulama ait belirli özellikleri bir araya getiren ve diğerlerini dışarıda bırakan bir soyutlamadır.

Löbner’in de söz ettiği gibi, insanlar bir varlığın belirli bir ulamın üyesi olup olmadığına karar vermek için o ulamın özelliklerinden yararlanmaktadır. Örneğin, [+tüylü olma] ve [+yumurtlama], KUŞ ulamında [+uçabilme] özelliğinden daha belirleyici özellikler olabilir;

çünkü tüm kuşlar tüylüdür ve yumurtlar; ancak uçamayabilir. Bu durumda öntip yaklaşımında üyelerin, en iyi üyeye göre bir derecelenmeye sahip olmasının yanı sıra en iyi örneğe göre belirlenmiş özellikler arasında da bir derecelenme olduğu görülmektedir (Löbner, 2002, s. 180–181). Bu derecelenme, ulamı en iyi temsil eden üyenin merkez kabul edilmesi ve diğer ulam üyelerinin merkezdeki öntipe benzerliklerine göre onun çevresinde yerleştirilmesiyle oluşmaktadır. Böylece öntip, bir ulamın *gönderim noktası* (reference point) olma özelliği kazanmaktadır. Öntipin en iyi örnek ve aynı zamanda ulamın gönderim noktası olması birbirini karşılıklı olarak gerektirmektedir (Löbner, 2002, s. 179). Böylece ulam üyeliği gereklilik ya da yeterlilik koşullarıyla değil, öntipe benzerlik ile belirlenmektedir. Bu benzerlik, *aile benzerliği* (family resemblance) (Wittgenstein, 1953) gibi bir üyelik ilişkisiyle açıklanmaktadır.

Öntipin merkeze alınıyor olması diğer üyelerin sınırlara yaklaşmasını gerektirmekte ve sınırda bulunan üyelerin en az tipik olmaları kavramların *bulanık sınırları* (fuzzy boundaries) olduğu; diğer bir deyişle kesin sınırları bulunmadığı düşüncesini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla, sınıra en yakın olan üyeler en az tipik ve kavramı en az temsil eden üyeler olmaktadır. Bu da insanların bazı üyelerin belirli bir ulama ait olup olmadığını belirlemeye çalıştıklarında kararsız kalmalarına neden olmaktadır. Örneğin ZEYTİNİN MEYVE olarak mı tanımlanması gerektiği ulamın bulanık sınırlarıyla ilgilidir.

Rosch (1973), bir araştırmasında katılımcılara ‘penguen bir kuştur’ ve ‘armut bir meyvedir’ gibi yargılara ne kadar sürede ‘evet’ yanıtı verdiklerini ölçmüş ve iyi örneklerin daha kısa sürede cevaplandığı bulgusunu elde etmiştir (*akt.* Altınkaynak-Coskun; 2006, s. 46). Rosch’un bu çalışması da insanların ‘şey’leri sınıflarken en tipik örneklerin niteliği üzerinde ortak bir görüşe sahip olduğuna işaret etmektedir. Rosch’un araştırmaları, bilişsel bilimler için yeni kapılar aralamıştır. Böylece ulamlaştırmanın nedensiz olmadığı ve merkezdeki örneklerden çevresel örneklere uzanan bilişsel bir olgu olduğu ortaya konmuştur (Zeyrek, 1998, s. 210). Buna göre ulamın her bir üyesi için ayrı ayrı temsiller değil, ulamın tüm üyelerini kapsayan tek bir temsil oluşturulmaktadır (Murphy, 2004, s. 41).

Öntip yaklaşımı da klasik yaklaşım gibi kavramı, özellik listesiyle tanımlamaktadır. Ancak bu özellikler, öntipten özetlenmektedir. Buna

göre kavramlar sahip oldukları ortak özelliklerle sınıflanmakta ancak -klasik görüşten farklı olarak- kavramların tümü eşit konumda yer almamaktadır. Klasik yaklaşım ile öntip yaklaşımının arasındaki temel bir diğer ayırım, sınıflama kurallarından mı örneğe gidildiği yoksa örnekler yoluyla mı kuralların olduğu sorusuna verilen yanıtla belirginleşmektedir. Bu yaklaşımlar arasında zihinsel işlemlerin yönüne ilişkin önemli bir farklılık görülmektedir. Klasik yaklaşımda kurallar örneklerin üye olup olmayacağını belirlerken; öntip-temelli yaklaşımlarda öntipe göre belirlenen özellikler diğer üyeleri konumlandırmaktadır.

Öntip temelli yaklaşımlar, her ne kadar kavramlaştırmaya ilişkin farklı bir bakış açısı sunsa da kimi kısıtlılıklar içermektedir. Seferoğlu (1999, s. 82) bu öne çıkan kısıtlılıkları iki açıdan ele alıp özetlemektedir: Bunlardan ilki, bir ulamın, öntipinin hangi ayırt edici özellikleri içerdiğinin çözümlenmesinin ve bu özelliklerin önem sırasına konmasının oldukça zor olmasıdır. Sözcüklerin aklımızda öntipler etrafında dolaşan kümeler halinde bulunduğunun kabul edilmesi ilk aşamadır. Bundan sonraki aşamada nedensellik ilişkileri kurmak oldukça zordur. Diğer bir eleştiri de kültürel ve çevresel özelliklere göre sözcüklerin kullanım sıklığı ile öntiplerin seçiminde koşutluk görülmesi ve öntipin merkezi olmaktan çok sıklığa bağlı olarak seçildiği düşüncesini doğurmasına yöneliktir.

2.3. KURAM TEMELLİ YAKLAŞIM

Kuram temelli (theory-based) yaklaşıma göre kavramlar, dünya hakkındaki açıklamalar ve kişilerin bireysel kuramlarında oynadıkları rolle tanımlanabilir; dolayısıyla kavramlar, diğer kavramlarla kurduğu ilişkilerle tanımlanır. Bu yaklaşıma göre kavramlar, dünya hakkındaki kuramlarımızda rol oynar ve dünya sadece bu kuramlara göre anlaşılabilir. Dolayısıyla kavramlar, bilimsel bir kuramdaki gibi, birbirleriyle ilişki içinde dururlar. Ulamlama da bilimsel bir kavramlaştırmaya oldukça benzeyen bir işlemdir. Carey (1991, s. 258) bunu şöyle açıklar: Kavramlar *inançlardan* (beliefs) oluşur ve bunlar bireysel kuramlardır.

Kuram temelli yaklaşıma göre kuramlar, gelişmiş bilimsel kuramlar olmak zorunda değildir. Kuram ile kastedilen yaklaşık olarak yetişkinler ve çocuklar tarafından kullanılan her tür kuram ya da açıklama türüdür

(Pesonen, 2002, s. 35). Murphy & Medin (1985, s. 290) bu durumu şöyle ifade eder: Zihinsel açıklamaların herhangi birini anlamak için tam organize bilimsel bir açıklamadan daha çok, kişisel bir kuramdan söz ederiz. Örneğin nedensel bilgi, kesin olarak bir olgunun kuramını içerir; *sahneler* (scripts) kural bileşenleri arasındaki *gereklilik* (entailment) ilişkilerinin örtük bir kuramını içerebilir. Bilimsel bilgi de kesinlikle kuramları içerir. Bunları kuram olarak adlandırma durumu, abartılı gibi görünse de bu terim, kavramlar arasındaki ilişkilerin karmaşık bir setini işaret etmektedir; bu da genellikle nedensel bir temeldir. Murphy ve Medin'in açıklamasından, bu yaklaşımda kavramların artık *içerme modeliyle* (containment model) değil, *çıkarımsal modelle* (inferential model) açıklandığı anlaşılmaktadır⁴.

Kuram temelli yaklaşımda 'insanlar aynı kavramları paylaşamazlar' ve 'bir kuramın kavramlarını bir başkasıyla tanımlamak olanaksızdır' görüşleri ile oldukça görece bir bakış açısına gidilebilmektedir. Çünkü iki farklı kavramsal sistemin kıyaslanamaz ve onların kişisel dillerinin dönüştürülemez olduğu iddia edilmektedir. Carey'nin (1991, s. 484) bu konudaki örneği ağırlık kavramı ve nesnelerin yoğunluğu hakkında çocuklar ve yetişkinlerdeki kıyaslanamaz farklılıklardır. Yetişkin zihni için çocuğun bir köpük parçasının hafifliğini nasıl algıladığını anlamak olanaksızdır.

Kuram temelli yaklaşım, klasik ya da öntip olarak adlandırılan özellik temelli yaklaşımlardaki sorunları açıklamada bir üstünlüğe sahiptir. Bu yaklaşımlar kavramı açıklamada özelliklere dayanır. Ancak niçin belli özelliklerin seçildiğini ve bunların neden diğerlerinden daha önemli olduğunu söylemez. Kuram temelli yaklaşımda özellikler nedensellik içinde açıklanır. Bir kuş kanatlara sahiptir ve hafiftir; çünkü uçabilen bir hayvandır. Kuşlar ağaçlara yuva yapar; çünkü yuvasını yırtıcı hayvanlardan korumaktadır. Kuşlar hakkındaki bu bilgiler, özellikleri kavramla ilişkilendirmede yardımcı olur (Murphy & Medin, 1985, s. 300). Fakat bu yaklaşımda karşı çıkılan en önemli konu, farklı insanların aynı kavramlara sahip olmasına olanak sağlamamasıdır. Hatta aynı kişinin zaman içinde aynı kavrama sahip olması zor görünmektedir. Çünkü insanların zihinsel kuramlarını yöneten inançların birbirinden farklı olması olasıdır ve bunlar değişebilir. Karşılaştırma içinse bu durum ilkel bir temel oluşturamaz. Diğer

⁴İçerme modelinde, yapısal olarak kavramlar diğer kavramları içerir. Çıkarımsal modelde yapı diğer kavramlarla ilişki yoluyla belirlenir.

yandan bu yaklaşım kavramların, kuramlardan oluştuğunu ileri sürse de, bu görüş 'kuram'ı tam olarak açıklayamamaktadır. Bu bakımdan bu görüşün 'kuram'ın nasıl anlamlandırıldığına ilişkin tam bir açıklama sunmasına gereksinim vardır.

2.4. ATOMİSTİK YAKLAŞIM

Atomistik (atomistic) yaklaşımı güdüleyen, kavramlara ilişkin yaklaşımların pek çok kısıtlılığı da birlikte sunmasıdır. Buna göre kavramlar, ne *tanımlardır* (definitions), ne öntiplerdir, ne de kuramlardır. Bu yaklaşımda öntipsel etkilerin olduğu; belki bazı tanımların da olması gerektiği; ayrıca özel durumlar ve kültürel bilginin her türünün de kavramlara eklenmesi kabul edilmektedir. Fakat oldukça kökten bir bakış açısı sunmaktadır.

Atomistik yaklaşım kavramların tamamen yapılanmamış (unstructured) olduğunu savunur. Kavramlar, özellikle çoğu sözcüksel kavram, ilkel ve doğuştandır (Laurence & Margolis, 1999, s. 64). Bu görüşte kavramların atomistik oluşu, sadece *sözcüksel* (lexical) kavramlar için geçerlidir. *Öbeksel* (phrasal) kavramlar, kavramın hangi bileşenleri içerdiğini gösteren yapıya sahiptir; yani KARA KEDİ kavramı, KARA ve KEDİ kavramlarından oluşan bir yapıya sahiptir. Burada önemli sav, sözcüksel kavramların hiçbir yapıyı içermedikleri ve *ilkel* (primitive) olduklarıdır. Laurence & Margolis (1999, s. 60) ifade ettiği gibi, atomistik yaklaşıma göre kavramlar, dünyadaki 'şey'ler tarafından etkinleştirilir. KAPI TOKMAĞI, kapı tokmağıyla tetiklenir ve KEDİ, kediyile. Burada önemli olan tek şey, kavramın gerçek zihin-dünya ilişkisi olduğudur.

Bu görüşe göre ilkel kavramlar aynı zamanda doğuştandır. Bu yüzden doğuştan gelen kavramları bilmek için hangi sözcüksel kavramların ilkel olmadığını; yani tanımları olanları kontrol etmek gerekir. Tanımları olan kavramlar doğuştan bilinmez; çünkü bunlar ilkel temelden oluşturulur. Ancak sözcüksel kavramlar için hemen hemen hiç tanım olmadığı için, sözcüksel kavramlar doğuştan bilinir. Bunun için atomistik yaklaşım, kökten doğuştancılığa gider (Fodor, 1998, s. 124).

Bu görüşün istenmeyen ve akla uygun olmayan bir sonucu doğuştan kavramların çok fazla olmasıdır. Bir kavram tanıma sahip değilse, ilkel olmak zorunda, böylece doğuştan olmak zorundadır. Fakat sözcüksel

kavramlar için tanım aramaya çalışmak ve tanımı yoksa ilkel olduğunu söylemek sınanabilir bir yöntem olamamaktadır. Zaten bu sınama yöntemiyle ortaya çıkan sonuç, çoğu kavramın doğuştan geldiğidir. Pesonen'in (2002, s. 42) ifade ettiği gibi bunun anlamı genetik olarak KAPI TOKMAĞI, MAFYA, WALKMAN gibi kavramlarla donatıldığımızdır. İnsanlar, sözcüksel kavramlar dahil çoğu kavramın öğrenildiğine ilişkin bir sezgiye sahiptir. Bazı kavramlar ilkel olduğundan, bunlar öğrenilemez; yani ilkel kavramlar doğuştan bilinmektedir. Bileşik kavramlar ise öğrenilir.

Tüm bunlar çerçevesinde doğuştancılık iddiasının içgüdülere dayandığı ortaya çıkmaktadır. İçgüdüler ise yanlış olabilir. Başka sorunların da olduğu görülmektedir. Kavramların yalnızca gönderimleriyle etkinleştiriliyor olması önemli bir sorundur. Oysa aynı gönderime sahip olan ama kesinlikle aynı anlamda olmayan sözcükler vardır. Ya da gerçek dünya gönderimi olmayan zihinsel varlıklar da söz konusudur. Bu açıdan atomistik yaklaşım sorunludur.

Özetle klasik yaklaşım, kusursuz tanımlamaları ile doğal ve kusurlu olan dünyayı açıklamaya yetmemektedir. Öntip yaklaşımı ise ulamlamayı açıklayabilirken, sıklığa dayalı örnekler ve kültürel bilgiyi açıklayamamaktadır. Ayrıca önemli özelliklerin nasıl belirlendiği açık değildir. Kuram temelli yaklaşım, oldukça görelidir ve kişisel deneyime çok fazla yer vermektedir. Atomistik yaklaşım ise doğuştan getirilenler üzerine bir yaklaşıma dayanır ve doğuştancılık ile içgüdülere fazla güvenmektedir. Görüldüğü gibi kavramlaştırmayla ilgili yaklaşımların hem tutarlı yanları hem de sorunlu yanları bulunmaktadır. Ancak tümünün ortak görüşe sahip olduğu alanlardan hareketle şu varsayımlara ulaşabiliriz:

- Kavramlar zihinsel temsillerdir.
- Kavramlar arası ilişkiler içerme ya da çıkarım yoluyla kurulmaktadır.
- Her kavram için en iyi örnek olmasa da 'öntip' olmaya aday örnekler vardır ve bu dereceli üyelik ile bulanık sınırları beraberinde getirmektedir.
- Tanımlar, ulamlama sürecinde 'bir yerlerde' yer almaktadır. Tanımların yok sayılması olanaklı görünmemektedir.

- Kavramlara, özel durumlar ve kültürel bilginin de her türü eklenmektedir. Bu açıdan betimleyici tüm bilgi türleri kavramlarla birleştirilir. Dolayısıyla tüm bu bilgiler *tamamlayıcıdır* (collateral) ve kavramın oluşturucuları değildir.

Tüm bu kuramsal tartışma göz önünde bulundurularak ve kavramlaştırmaya ilişkin dilsel veri üzerinden çıkarım yapılabileceği varsayılarak, belirli kavramlar hakkında neler söylenebilir? Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu soruya yanıt aranacaktır. Fakat atomistik yaklaşımın varsayımları sınınamayacağından bulgular, tartışma ve sonuç bölümlerinde bu yaklaşıma değinilmeyecektir.

3. YÖNTEM

3.1. DESEN

Bu araştırma, kavramlaştırma üzerine (belirli kavramlar üzerinden) betimsel bulgular ortaya koymayı ve bunları kuramsal düzlemde tartışmayı hedeflemektedir. Araştırmanın nicel ve nitel yönleri bulunmaktadır. Kavramların öntiplerinin belirlendiği formlardan elde edilen sayısal veriler, araştırmanın nicel yönünü (tarama) temsil etmektedir. Özellik listelerinin ve kavramların tümce içinde kullanıldığı formlardan elde edilen dilsel verilerse araştırmanın nitel yönünü göstermektedir. İki yönlü (nicel ve nitel) veritabanına rağmen çalışma, dilsel veriden hareketle, genelleme kaygısı gütmeyen, keşfedici bir yaklaşımla yürütüldüğünden nitel araştırma özelliği göstermektedir.

3.2. ARAŞTIRMA GRUBU

Araştırmaya veri sağlanan araştırma grubunu, dört farklı ilde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı beş ilköğretim okulundaki 10 ve 13 yaşlarındaki çocuklar oluşturmaktadır. Katılımcılar yaş ve cinsiyet bakımından sayısal olarak dengelenerek seçim yansızlaştırılmıştır (10 yaşında 100, 13 yaşında 106 katılımcı; katılımcıların 106'sı kız ve 100'ü erkektir; toplam katılımcı 206'dır.).

3.3. VERİLERİN TOPLANMASI

Bu araştırmada katılımcılardan elde edilen dilsel verilerle kavramlaştırma üzerine tartışma yapılabilmesi için belirli özellikleri temsil ettiği düşünülen beş kavram seçilmiştir; bu kavramlara özgü

öntipleri, özellikleri ve tümce düzeyinde kullanımları betimlemek üzere üç farklı form oluşturulmuştur.

3.3.1. ARAŖTIRMADA KULLANILAN KAVRAMLARIN SEÇİLMESİ

Kavramların seçilme sürecinde *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*⁵ taranarak yirmi kavram hem bilişsel/akademik gelişim; hem de araştırmanın kuramsal arka planına uygunluk bakımından değerlendirilmiş ve içinden beş tanesi araştırma için uygun bulunmuştur. Seçilen kavramlar şunlardır: RENK, SUÇ, DUYGU, OYUN, YOL.

Kavramların algısallık, soyutluk-somutluk, çokanlamlılık, olumlu-olumsuz değerler taşıma gibi nitelikleri temsil etmesine de dikkat edilmiştir. Bu özellikler şöyle özetlenebilir: RENK kavramı, algısaldır. SUÇ, toplumsal ve kişisel yargılara dayandığı için öne çıkmaktadır. DUYGU, soyut olması; OYUN araştırma grubunun duyuşsal gelişim özelliklerine uygun olması dikkate alınarak seçilmiştir. YOL kavramı ise çokanlamlı bir görünüm sergilediği için önem taşımaktadır. Kavramların seçiminde izlenen bu yol, araştırmaya veri çeşitliliği sağlanması açısından yeğlenmiştir.

Kavram tarama sürecinde, kavramlaştırma düzeyleri de (üst kavram/temel kavram/alt kavram) dikkate alınmıştır. Belirlenen kavramların özellikle temel düzey ve üst düzey kavram olmalarına özen gösterilmiştir. Çünkü alt düzey kavramlar daha çok ‘tür’leri temsil ettikleri için ilgili kavramların örnekleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle katılımcıların özellikle öntip formunda alt kavramları/örnekleri kullanabilmelerine olanak sağlamak amacıyla ‘temel düzey’ ve ‘üst düzey’ kavramlar seçilmiştir.

3.3.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARININ GELİŖTİRİLMESİ

Bu araştırmada temsili seçilen beş kavram için ‘öntip’lerin ve ‘özellik’lerin belirlenmesine; ayrıca ilgili kavramların tümce düzeyinde kullanımlarını incelemeye olanak sağlayacak *açık uçlu-kısa yanıtlı* üç tarama formu geliştirilmiştir.

⁵ Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. Ankara: TDK

Açık uçlu sormacalar araştırmanın yapısı gereği (dil girdisine dayalı veritabanı oluşturulması için) yeğlenmiştir. Balcı (2004), açık uçlu sormacaların veritabanına işleme gibi önemli bir zorluğu bulunduğunu belirtse de, bu zorluk açık uçlu sormacanın kısa yanıtı olması sağlanarak azaltılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan açık uçlu/kısa yanıtı sorulardan oluşan formlar şöyledir:

i) Öntip tarama formu: Bu form, araştırma kapsamındaki beş kavramın, öntiplerinin belirlenebilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Söz konusu kavramlarla ilgili katılımcıların akıllarına gelen ilk beş örneği hızlıca yazmalarını hedeflemektedir. Aşağıda öntip belirleme sormacasından örnek maddeler görülmektedir:

RENK	SUÇ
1-	1-
2-	2-
3-	3-
4-	4-
5-	5-

ii) Özellik tarama formu: Bu form, araştırmanın katılımcılarının görüşlerine göre seçilen kavramların öne çıkan özelliklerinin (features/attributes) belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Formda kavramların özellikleriyle ilgili sorular sorulmuştur. Örneğin *renk nasıl bir şey, tarif eder misin?* gibi.

iii) Tümce formu: Bu form, kavramların tümce düzleminde kullanımında ortaya çıkan sözcüksel görünüşleri belirleme amaçlı oluşturulmuştur. Kavramlar verilmiş ve katılımcılardan bu kavramların geçtiği birer tümce kurmaları istenmiştir.

Verilerin toplanması, her bir form için en fazla 5-6 dakika olmak üzere yaklaşık 30 dakikada tamamlanmıştır. Formların zihinden en hızlı çağrılan yanıtlarla oluşturulması gerektiğinden süreye dikkat edilmiştir. Formların doldurulmasından hemen önce bilgi kullanmadan, ilk akıllarına geleni yazmaları gerektiği şu yönerge ile iletilmiştir:

Lütfen yazdıklarını silme, değişiklik yapma! Yazdığını değiştirmen gerekiyorsa üstünü çizip yeniden yazabilirsin!

3.4. VERİTABANININ OLUŞTURULMASI

Tarama formu yoluyla toplanan yazılı verilerle 28.183 sözcüklük bir veritabanı oluşturulmuştur. Veriler, Microsoft Excel programına şu işlemler gerçekleştirilerek işlenmiştir:

Öntip, özellik ve tümce verileri, her bir katılımcının yaş, cinsiyet, okul gibi özlük bilgileriyle birlikte girilmiştir.

Örnek veri işleme 1- RENK kavramı öntip veritabanı

Okul	Cinsiyet	Yaş	1. örnek	2. örnek	3. örnek	4. örnek	5. örnek
1 Özel İÖO I	e	10	mor	renga- renk	kırmızı	mavi	renksiz

Örnek veri işleme 2- SUÇ kavramı özellik veritabanı

Okul	Cinsiyet	Yaş	Katılımcı tarafından yazılan özellik
113 Devlet İÖO I	k	13	yüz kızartıcı şey yapmak

Örnek veri işleme 3 - YOL kavramı tümce veritabanı

Okul	Cinsiyet	Yaş	Katılımcı tarafından yazılan tümce
47 Devlet İÖO II	k	10	araba bozulunca yolda kaldık

3.5. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ

Araştırmada ilk olarak katılımcıların yazdığı biçimde, olduğu gibi işlenen doğal dil verileri, çözümleme aşamasında bazı işlemlerden geçirilmiştir.

3.5.1. ÖNTİP VERİTABANININ DÜZENLENMESİ VE ÇÖZÜMLENMESİ

Öntip veritabanında yapılan düzenlenmeler iki başlık altında ele alınabilir:

i) İlk olarak aynı örneği karşılayan fakat farklı dilsel biçimlerde yazılan örnekler tektipleştirilmiştir. Örneğin,

- *çöp atmak – yere çöp atmak – yerlere çöp atmak;*
- *yalan – yalan söylemek;*
- *mutluluk – mutlu – mutlu olmak;*
- *ebelemece – ebelemeç*

gibi çok sayıda örnek tektipleştirilmiştir.

ii) Aynı örneği işaret eden örnekler birleştirilmiştir. Örneğin aşağıdaki örnekte 102 numaralı katılımcının SUÇ kavramına ilişkin öntipinin *hırsızlık* olduğu, ancak bunu farklı sözcüksel biçimlerde sunduğu görülmektedir:

Örnek veri işleme 4 – SUÇ kavramı öntip veritabanı

Katılımcı	cinsiyet	yaş	1. örnek	2. örnek	3. örnek	4. örnek	5. örnek
102	k	13	hırsızlık	araba çalma	banka soymak	adam öldürmek	kavga etmek

Görüldüğü gibi ilk üç örnek, aynı öntipe işaret etmektedir. Bunun için böyle katılımcıların örnek sıralamaları, aşağıda örneklendiği gibi yeniden düzenlenmiştir:

Örnek veri işleme 5- SUÇ kavramı öntip veritabanı

Katılımcı	cinsiyet	yaş	1. örnek	2. örnek	3. örnek	4. örnek	5. örnek
102	k	13	hırsızlık	araba- çalma	banka- soymak	adam öldürmek	kavga etmek

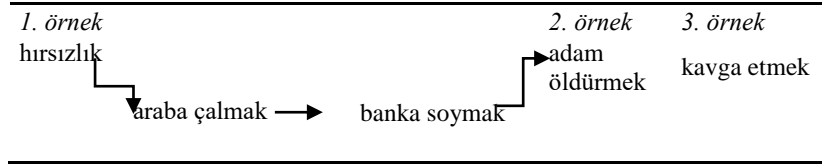
Bu düzenleme sonunda katılımcının 4. örneği, ikinci sıraya; 5. örneği, üçüncü sıraya yerleşmektedir:

Örnek veri işleme 6- SUÇ kavramı öntip veritabanı

Katılımcı	cinsiyet	yaş	1. örnek	2. örnek	3. örnek	4. örnek	5. örnek
102	k	13	hırsızlık	adam öldürmek	kavga etmek	-	-

Örnek düzenlemede görüldüğü gibi, katılımcının SUÇ kavramı için öntipi *hırsızlıktır*. Ancak 1. örneğini yazdıktan sonra öntipin açısında

kalarak, aynı öntiple ilişkili örnekleri yazmaya devam etmiştir. Bu durum şu çizimle gösterilebilir:

Şekil 2. Öntip açısı

Şekil 2’de gösterildiği gibi, aynı öntipin açısı altında yazılan örnekler, tek bir adlandırma altında toplanmıştır. Benzer bir biçimde,

- *adam öldürmek < birini katletmek < cinayet işlemek;*
- *yalan söylemek < kandırmak < aldatmak*

gibi çok sayıda örnek de işaret ettikleri örnekle birleştirilmiştir.

Öntip veritabanında yukarıda yapılan düzenlemelerden sonra, veriler sıklık ve yüzde değerleriyle hesaplanmıştır. Ayrıca verilen örneklerin sıra medyanı da belirlenmiştir. Çünkü öntip belirleme çalışmalarında örneğin veritabanında geçme sıklığının yanı sıra söz konusu örneğin ortalama olarak kaçınıcı sırada yazıldığı da belirleyici olmaktadır. Çünkü ilgili örneğin zihinden kaçınıcı sırada çağrıldığı tipik üyeyi belirleme çalışmaları için önemli bir destek sunmaktadır. Bunun için öntipin sıralama ortalamasının (sıra meydanının) 1.00’a yakın olması gerekmektedir. Böylece yazılan örnekler içinde 1.00 ortalamaya en yakın örnek, öntip olarak değerlendirmeye aday olacaktır.

3.5.2. ÖZELLİK BELİRLEME VERİLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Araştırma kapsamındaki kavramların öne çıkan özelliklerinin çözümlenmesinde, içerik çözümlenmesi kullanılmıştır. İçerik çözümlenmesi, araştırma nesnesinin önce birimlere bölünmesi, ardından bu birimlerin önceden saptanmış ölçütlere göre ulamlar halinde gruplandırılmasıdır (Tavşancıl & Aslan, 2001, s. 90).

İçerik çözümlenmesinde ilk aşama, çözümlenme birimlerinin oluşturulabilmesi için, ulamların belirlenmesidir. Bunun için ilk aşamada her bir kavram için yazılan özelliklerden oluşan listelerden benzer içerik taşıyanlar sınıflandırılmış; bu sınıflandırmayla özellik

listelerinde taranacak ulamlar belirlenmiştir. Aşağıda DUYGU kavramı için farklı ulamların gösterildiği örnek bir sınıflama sunulmaktadır:

Örnek veri işleme 7 - DUYGU kavramı özellik veritabanı

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Katılımcı tarafından yazılan özellik ifadeleri	Çözümleme ulamları
89	K	10	bir olayın karşısında insanda olan şey	tepki
125	E	13	insanın başka bir şeye karşı tepki vermesi	tepki
130	K	13	İnsanı yönlendirir	yön verme
147	K	13	zihnimizi gölgelemeseydi çok başarılı olabilirdik	yön verme

3.5.3. TÜMCE VERİLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Araştırma kapsamındaki kavramların katılımcılar tarafından tümce içinde kullanılmasıyla oluşturulan veritabanı için aşağıdaki işlemler gerçekleştirilmiştir:

i) İlk aşamada her bir kavram için yazılan tümcelerde ilgili kavramın sözcüksel görünümüleri (kavramın kullanıldığı anlam ağından seçilen sözcükler/ilişkili kavramlar ya da ‘ad/eylem’, ‘ad/biçimbirim’, ‘eylem/biçimbirim’ vb. birleşimler) aşağıda örneklendiği gibi belirlenmiştir:

Örnek veri işleme 8 - SUÇ kavramı tümce veritabanı

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Katılımcı tarafından yazılan tümceler	SUÇun sözcüksel görünümüleri
7	k	10	kendini nedensiz yere suçlu hissediyor	suçlu hissetmek
50	e	10	cinayet bir suçtur	suç (örnek verme)
11	e	10	suç işlemek çok kötü bir şey	suç işlemek (tutum)
105	k	13	suç işlersek cezası ağır olur	suç işlemek

ii) Tümce veritabanı kavramların hangi anlam düzeyinde kullanıldığını belirlemek üzere de çözümlenmiştir. Bu çerçevede kavramların *düz anlam* (denotative) ya da *çağrışımsal anlam* (associative) düzeyinde mi kullanıldığı; çokanlamlı yapı içeren kavramların hangi anlamının öne çıktığı; *öntip* formunda verilen örneklerle, ilgili kavramların tümce içinde kullanımının belirginleştirdiği anlam düzeyi arasında ilişki olup

olmadığı gibi sorulara, veritabanı taranarak betimsel çözümleme ile yanıt aranmış; çalışmada bu açıdan elde edilen bulgular, diğer bulgularla ilişkili olarak sunulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. ÖNTİP VERİTABANINA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırma grubunda yer alan katılımcılardan sorulan kavramlarla ilgili ilk düşündükleri beş örneği sırasıyla yazmaları istendiğinde, sıklık dağılımına göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Araştırmada yer alan her bir kavramın en sık görülen ilk beş örneği⁶

Sıra	RENK (n)	SUÇ (n)	DUYGU (n)	OYUN (n)	YOL (n)
1	Mavi (157)	Hırsızlık (144)	Üzüntü (134)	Saklambaç (112)	Taşıt * (132)
2	Kırmızı (153)	Birini öldürmek (95)	Mutluluk (112)	Futbol (63)	Karayolu (60)
3	Sarı (133)	Yalan söylemek (49)	Sevinç (93)	Basketbol (61)	Havayolu (38)
4	Yeşil (128)	Hapishane* (39)	Korku (61)	PC oyunları (62)	Denizyolu (28)
5	Mor (90)	Ceza* (26)	Şaşkınlık (51)	Voleybol (53)	Kaldırım (28)

Tablo 1, veritabanı içinde RENK kavramının en sık görülen örneğinin *mavi*; SUÇ kavramının *hırsızlık*; DUYGU kavramının *üzüntü*; OYUN kavramının *saklambaç* ve YOL kavramının en sık görülen örneğinin ise *taşıt* olduğunu göstermektedir.

Veritabanında örnek sayılamayacak; ancak ilgili kavramla ilişkilendirilmiş sözcüklerle karşılaşılmıştır. RENK için *gökkuşağı*, SUÇ için *hapishane* ve *ceza*, YOL için *taşıt türleri*, DUYGU için *düşünce* bunlara örnektir.

SUÇ kavramı öntip veritabanında gözlenen bir diğer dikkat çekici durum, katılımcılardan kimilerinin SUÇ örneklerini yazarken, yine sahneleştirme yaparak, SUÇ yerine, SUÇun cezalandırılması, SUÇun işlenmesi, SUÇun yargılanmasıyla ilgili sözcükleri yazmış olmalarıdır. Bu gibi örneklerden en sık görülenler *bıçak*, *katil* ve *hırsızdır*. Bu çalışmada böyle kavramlar, kavrama ‘doğrudan erişim sağlanamayan,

⁶ Tabloda (*) işareti ile verilen sözcükler, araştırılan kavram için örnek olmayan fakat veritabanında sıkça görülen eşdizimli sözcüklerdir.

ancak dolaylı erişime izin veren sözcükler' olarak ele alınmıştır. Ayrıca SUÇ kavramında, *yalamın* örnek verilmesinde cinsiyete bağlı farklılıklar görülmüştür (kız: 40 / erkek: 9). Ayrıca 13 yaş grubunda *yalamı* SUÇ örneği olarak yazma eğilimi, 10 yaş grubunun iki katıdır.

DUYGU kavramıyla ilgili en sık verilen örnekler arasında ise DUYGU kavramının örneği olmayan, ancak bir DUYGU durumu sonucunda davranışa dönüşen eylemlerin de yer aldığı dikkat çekmektedir (*ağlamak, gülmek vb.*). Bunlardan *ağlamak* en sık görülenlerdendir (n:33). Bunun yanı sıra DUYGU kavramıyla eşdizimli olarak sık sık görülen *düşünce* sözcüğü de öne çıkanlardandır.

OYUN kavramında spor dallarının büyük bir oranı temsil ettiği görülmektedir.

YOL kavramı için durum bulgular dikkat çekicidir. Çünkü YOL kavramına ait bir sahnenin üyesi olan *taşıtlar*, YOL'un örneği olmamasına karşın en sık karşılaşılan sözcükler olmuştur. Bunun gibi YOL kavramı için sahneleştirme yoluyla yazılmış pek çok sözcük bulunmaktadır (*yolculuk*, YOLda giden *araçlar*, YOLDaki *şeritler, levhalar, yayalar*, YOL üstündeki *geçitler, kaldırımlar, asfalt, trafik polisi, trafik kazaları*, YOLun etrafındaki *ağaçlar, dağlar, çöpler* gibi). Dolayısıyla çocuklardan örnek yazmaları istendiğinde sorulan kavramla ilgili sahneye ait kavramları da örnek olarak yazmışlardır. Bu durum, bilginin depolanmasında sahnelerin ve şemaların etkin bir rolü olduğuna ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Veritabanı incelendiğinde içerdiği çokanlamlılık nedeniyle YOL kavramına verilen örneklerin farklı YOL sınıflandırmaları oluşturduğu da görülmektedir. Bunlardan öne çıkanları şunlardır:

'Bir yerden bir yere ulaşım şeridi' (*karayolu/havayolu /denizyolu/demiryolu*); 'kent içi dolaşım bağlantılarını kapsayan bir sistem' (*anayol, ara yol, ara sokak*); YOLun 'yapısal/biçimsel özelliklerinin' vurgulanması (*taş yol, toprak yol, asfalt yol, çakıllı yol* ya da *yokuş yol, çukur yol, düz yol, eğri yol*); YOLDan daha çok 'yolculuğun' amacına yönelik bir içerik sunma (*memleket yolu, tatil yolu*); 'yolculuk'la ilgili 'mesafe'ye bağlı kavramlaştırmalar (*kısa yol, uzun yol*); YOLun çıkışının olmamasına ya da çözüm sunmamasına

gönderimde bulunma (*çıkılmaz yol*); YOLun bir amaca ulaştıran ‘çare ve yöntem’ olarak ele alındığı örnekler (*çözüm yolu*); YOLun ‘davranış, tutum ve gidiş biçimi’ olarak ele alındığı çağrışımsal anlam düzeyinde örnekler (*iyi yol, kötü yol, doğru yol*).

Görüldüğü gibi çokanlamlı bir yapı sergileyen YOL kavramı pek çok farklı örnek çeşidi içermektedir. Dolayısıyla farklı kavramsal içerikler ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede her kavramsal içeriğin öntipinin değişmesi söz konusu olmaktadır. Bu çalışmada, bu çokanlamlı yapıyla ilgili bir önbilgi verilmeden, YOL kavramının hangi anlam düzeyinde ele alınacağına katılımcının kendisinin karar vermesi sağlanmıştır. Böylece farklı kavramsal içerikler içinde öne çıkan YOL örnekleri gözlenmiştir.

4.1.2. ÖNTİP SIRA ORTALAMASI

Bir kavrama verilen örneklerin sıklığı, o örneğin öntip olma durumunu tek başına desteklememektedir. Bunun yanı sıra, en çok kaçınıcı sırada yazıldığını gösteren sıra ortalaması da önemli bir belirleyici olmaktadır. Veritabanı bu açıdan çözümlendiğinde kimi örneklerin sırasının değiştiği görülmektedir:

Tablo 2. Araştırma kapsamındaki kavramlar için yazılan örneklerin sıra ortalaması

RENK	ort.sıra	SUÇ	ort.sıra	DUYGU	ort.sıra	OYUN	ort.sıra	YOL	ort.sıra
Kırmızı	2,43	hırsızlık	1,79	mutluluk	2,01	saklambaç	1,92	karayolu	1,88
Mavi	2,46	öldürmek	1,93	sevinç	2,17	futbol	2,40	kaldırım	1,93
Sarı	2,81	yalan söylemek	2,32	üzüntü	2,40	basketbol	2,84	taşit	2,21
Yeşil	3,11	hapisane	2,26	korku	3,28	PC oyunları	2,62	havayolu	2,84
Mor	3,29	ceza	2,19	şaşkınlık	3,77	voleybol	3,19	denizyolu	3,04

Tablo 2 incelendiğinde RENK kavramı için en sık görülen *mavi* örneğinin ortalama 2.46’ncı sırada; *kırmızı* örneğinin ise ortalama 2.43’üncü sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bir kavramın öntipinin sıra ortalamasınının 1.00 olması gerektiği düşünüldüğünde, her iki örneğin de öntip olmadığı fakat aday olduğu söylenebilir.

SUÇ kavramına ilişkin örnek veritabanında en sık görülen *hırsızlık* örneğinin öntip olma özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Fakat Rosch

(1973) ve Gökmen (2010)'da *cinayet*in öntip olarak belirginleştiği görülmektedir. Önal (2011)'de ise çocuk veritabanında *hırsızlık*, genç veritabanında *cinayet* örnekleri öntip değeri taşımaktadır. Bu araştırmada ise *birini öldürmek*, *hırsızlıktan sonra* gelmektedir. Bu durum, öntip oluşturmada yaşın bir etken olabileceği varsayımına işaret etmektedir. Çünkü bu araştırmaya veri sağlanan katılımcılar, 10 ve 13 yaşlarındaki çocuklardan oluşmaktadır.

Tablo 1 ile Tablo 2 karşılaştırıldığında, DUYGU kavramında en sık görülen örnek ile sıra ortalaması en düşük olan örneğin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Burada *mutluluk* ve *sevinç* örnekleri Tablo 1'de en üst sırada yer alan *üzüntü* örneğinin önüne geçmiştir. Bu nedenle katılımcı grup için *mutluluk* örneğinin öntip olmaya aday olduğu söylenebilir.

DUYGU kavramında öntip sonuçları ise Önal (2011) ile karşılaştırılabilir. Önal (2011)'de genel veritabanında DUYGU için verilen ilk beş örnek sırasıyla *mutluluk*, *sevinç*, *aşk*, *üzüntü* ve *hüzün*'dür; genç veritabanında ise ilk sırada *aşk* gelmektedir. Bu araştırmada DUYGU kavramı için *aşk* örneği onuncu sırada karşımıza çıkmaktadır. Bu da, öntip oluşturmada yaşın bir etken olabileceği varsayımına bir kez daha işaret etmektedir.

OYUN kavramında *saklambaç* örneğinin hem veritabanında yinelenme sıklığı bakımından (n:112), hem de bulunduğu sıra ortalaması bakımından (1,92) öne çıktığı gözlenmektedir.

Son olarak YOL kavramında ise en sık görülen *taşıt* örneğinin ortalama 2,21'inci sırada; sıklık olarak ikinci sırada yer alan *karayolu* örneğininse ortalama 1,88'inci sırada olduğu görülmüştür. Bu bulguyla *taşıt* sözcüğünün de dolaylı olarak *karayolu* örneğini işaret etmesiyle bu örneğin öntip olma niteliği vurgulanmaktadır. Gerek bu yönüyle gerekse sıra ortalaması 1.00'a en yakın örnek olmasıyla *karayolu* örneğinin YOL kavramının öntipi olma özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

4.1.3. ÖNTİP VERİTABANINA İLİŞKİN DİĞER BULGULAR

Araştırma kapsamında ele alınan beş kavrama özgü örnek veritabanı, oldukça geniş bir sözcüksel çeşitlilik sunmaktadır. Katılımcılar tarafından kendilerine sorulan kavramlarla ilişkilendirilerek öntip

formuna yazılan, ancak söz konusu kavramların örneği konumunda olmayan ilişkilendirilmiş sözcüklerin oranının çok yüksek olduğu gözlenmiştir:

Tablo 3. İlişkilendirilmiş sözcüklerin örnek sayısına oranı

	<i>Sözcük sayısı</i>	<i>Oran</i>	<i>Yinelenme sıklığı</i>	<i>Oran</i>
<i>Örnek olarak yazılan sözcükler</i>	443	% 54	3864	% 77
<i>İlişkilendirilmiş sözcük</i>	382	% 46	1128	% 33

Tablo 3'te örnek veritabanında ilgili kavramın örneği olmayan ancak farklı biçimlerde ilişkilendirilen sözcük sayısının örnek sayısına çok yakın olduğu; ancak bu ilişkilendirilmiş sözcüklerin veritabanında yinelenme sıklığının daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, katılımcıların örnek olan kavramlarda uzlaştıklarını; ancak ilişkilendirilmiş kavramlarda kişisel eğilimlerin etkili olduğunu göstermektedir.

4.2. ÖZELLİK BELİRLEME SORMACALARINDAN ELDE EDİLEN BULGULAR

Özellik belirleme sormacalarından elde edilen veriler incelendiğinde, katılımcıların üç temel davranış gösterdikleri anlaşılmıştır:

- i) kavrama ilişkin özellik (öznitelik) sunma
- ii) özellik yerine örnek verme (katılımcı tarafından bir özellik belirtilmemiş; örnek verilmiştir) ya da tutum belirtme (katılımcı bir özellik belirtmemiş; iyi, kötü, güzel gibi tutum içeren ifadelerle yer vermiştir.)
- iii) Özellik yerine kavramla sık görülen eşdizimli ifadeler sunma

Bu çerçevede özellik belirleme formlarından elde edilen ve RENK, SUÇ, DUYGU, OYUN, YOL kavramları için en sık görülen ilk beş değer yer aldığı özet tablo aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 4. Özellik sormacasında en sık görülen ilk beş değer⁷

RENK (n)	SUÇ (n)	DUYGU (n)	OYUN (n)	YOL (n)
<i>Olumlu tutum</i> (85)	<i>Örnekler</i> (117)	<i>Örnekler</i> (50)	Eğlence içirme (112)	Trafik unsurları içirme (63)
<i>Örnekler</i> (22)	Kötü / yanlış bir şey yapmak (30)	<i>Olumlu tutum</i> (39)	Kurallarının olması (40)	Üzerinden geçilmesi (49)
Görülebilme/ görünüş (17)	Birine / bir şeye zarar vermek (19)	His* (29)	<i>Olumlu tutum</i> (23)	Bir yere götürme / ulaştırma (22)
Renkli* (12)	Kurallara uymamak (18)	Düşünce* (19)	Oyuncuların olması (21)	<i>Örnekler</i> (20)
Belirleyen / tanımlayan/ ifade eden (11)	Ceza* (10)	İfade etme (15)	Oynanma (10)	Uzun (18)

Tablo incelendiğinde, her kavramda özellik yerine örnek verme ya da tutum belirtmeyle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla veritabanında yer alan kavramlar için örnek vermenin ve tutumun ‘özellik’lerin önüne geçtiği; katılımcıların örneklerin ve tutumun etkisi altında oldukları görülmektedir. Bu nedenle kavrama ilişkin özelliğin sunulma biçimi, çoğu katılımcıda o kavramla ilgili özelliklere ulaşılmasını engellemektedir.

4.2.1. RENK

Katılımcılara RENGİN nasıl bir şey olduğu sorulduğunda ve tarif etmeleri istendiğinde, *kırmızı, sarı* gibi örnek vermeleri ya da *güzel bir şey, renk güzeldir* gibi tutum belirtmeleri (%52) dışında RENK kavramıyla ilgili *görülebilme, görünüşle ilgili olma ve belirleme, tanımlama, ifade etme* özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliklerin yanı sıra bir özellik olmayan *renkli** sözcüğü de dikkat çekmektedir.

RENK kavramıyla ilgili bir diğer bulgu, çağrışımsal anlamı temsil eden ifadelerdir. RENK kavramına yüklenen *güzelleştirme* (17), *hayat verme* (12), *canlılık katma* (5) özellikleri vurgulanmıştır. Bu özelliklerin de olumlu tutum altında olduğu düşünüldüğünde, RENK kavramının tutumla kavramlaştırıldığı, bunun da olumlu nitelikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

⁷ Tablo 4’te, katılımcıların yanıtları, farklı biçimlerle sunulmuştur. Yanıtlar, özellik değil de örnek ya da tutum ise yatık, eşdizimli sözcük ise (*) işareti ile, kavramın özelliği ise koyu renkle yazılmıştır.

RENK kavramıyla ilgili öne çıkan özellikler, iki temel düzlemde ele alınabilir: 1- Düz anlam düzeyi (*görülebilme/görünüşle ilgili olma* gibi); 2- Çağrışımsal anlam düzeyi (*belirleyen/tanımlayan/ifade eden; anlam katan* gibi). *Görünebilme/görünüşle ilgili olma* özelliği düz anlam düzeyinde en çok görülen özelliktir. Bunun dışında *resim/boya aracı, bir şeyin rengi, renkli, gökkuşağı* da düz anlam çerçevesinde sunulan yanıtlar arasında yer almaktadır. RENK kavramıyla ilgili çağrışımsal anlamda sunulan özellikler arasında *belirleyen/tanımlayan/ifade eden* de bulunmaktadır. Bunun dışında *yansıtma, anlam katma, renk verme, zenginlik/çeşitlilik* de çağrışımsal anlam çerçevesinde ele alınan özelliklerdendir.

4.2.2. SUÇ

Katılımcı çocuklara *bir şeyin SUÇ olarak kabul edilebilmesi için ne yapmış ya da yapmamış olmak gerekir?* diye sorulduğunda yüksek bir oranda (n:117) örnek verme eğilimiyle karşılaşmıştır. Bunun dışında verilen yanıtlar SUÇun *kötü/yanlış bir şey yapmak, birine/bir şeye zarar vermek ve kurallara uymamak* olduğu ifade edilmiştir.

Ceza sözcüğü, öntip sormacasında olduğu gibi özellik sormacasında da sıkça yer bulan yanıtlardandır. Bu sözcüğün SUÇ kavramıyla eşdizimli olması, bu sözcükle karşılaşma sıklığını da artırmaktadır.

SUÇ kavramında tutum oranı çok düşüktür (%3). Bunlar da olumsuz niteliktedir. RENK kavramıyla karşılaştırıldığında (%41), algısal kavramlarda tutumun oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra SUÇ kavramına ilişkin tüm özellik ifadelerinin düz anlam düzeyinde kullanıldığı görülmüştür.

4.2.3. DUYGU

Katılımcılara DUYGUNun nasıl bir şey olduğu sorulduğunda ve tarif etmeleri istendiğinde yüksek oranda örnek vermeye ve olumlu tutumla karşılaşmıştır (%43). Dolayısıyla çocukların büyük bir kısmı ya örnek vermişler ya da *iyi, güzel, hoş* gibi tutum içeren ifadeler yazmışlardır. Ayrıca %14 oranında DUYGU kavramının eşanlamlısı *his*; %9 oranında DUYGU kavramıyla eşdizimsel olarak birlikte görülen *düşünce*; %7 oranında da DUYGU kavramına yüklenen çağrışımsal anlam, *ifade etme* bulunmaktadır.

DUYGU kavramı için özellik veritabanında en sık görülen ilk beş değerden sonra şu özellikler görülmektedir: *Tepki*, *değişken* olma, *yaşanırılık*, *içte* olması, *doğal* olması, *yön verici* olması, *dışavurulabilirlik*.

DUYGU kavramına ilişkin özellik ifadelerinin %15'inde aynı zamanda *içte olma/içten gelme* özelliği de vurgulanmıştır. Bu durum, katılımcıların DUYGUNUN *içten olma/oluşma*, *dışavurma/içten dışa çıkma* özelliklerini öne çıkardıklarını göstermektedir. DUYGU kavramıyla ilgili *içte olma/içten gelme* özelliğine ilişkin örnek olabilecek özgün kullanımlar şunlardır:

- (1) “içimizdeki düşünceleri dışarı yansıtmak”
 “insanın içindeki duyguların boşalması”
 “hislerimiz, içimizden gelen şey”
 “içimizde var olan ve değişik hallere giren bir düşünce”

Son olarak DUYGU kavramının içeriklendirilmesinde genellikle olumlu tutumun etkili olduğu görülmüştür.

4.2.4. OYUN

OYUN kavramı için yazılan özellik ifadelerinden en yüksek orana %47 ile *eğlenmek/eğlence* içermesi özelliğinin sahip olduğu görülmektedir. Öne çıkan diğer bir özellikse *kurallarının* olmasıdır. İlk iki özellik, OYUN kavramının sözlüksel içeriğini doğrudan karşılayan özelliklerdir. Dolayısıyla katılımcı çocukların %64'ü OYUN kavramının sözlükteki birincil anlamını işaret eden iki özelliği öne çıkarmışlardır. Dil Derneği Çevrimiçi Türkçe Sözlük'te de 'oyun' sözcüğünün temel anlamı şöyle sunulmuştur:

Oyun (a.): vakit geçirmeye yarayan, belli **kuralları** olan **eğlence**.

Bu durum, katılımcıların bu kavramla ilgili olarak kavramsal anlamı doğrudan sunduklarını göstermektedir.

Tutum, OYUN kavramının özellikleri sorulduğunda %10'luk bir oranla üçüncü sırada karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca örnekleme de en az

görüldüğü kavram, OYUNdur (%2). Diğer kavramlarda sık sık örnekleme başvurarak kendini ifade eden katılımcılar, OYUN kavramında, çoğunlukla kavramsal içeriği yansıtan özelliklere yer vermişlerdir.

4.2.5. YOL

Katılımcılara YOL kavramının özellikleri sorulduğunda, öncelikli olarak *trafik unsurlarına* yer verdikleri; ardından bu unsurların *üzerinden gitmesi/geçmesine* vurgu yaptıkları görülmektedir. İlk iki özellikten sonra YOL kavramının amaca yönelik *bir yere götüren/ ulaştıran* olma özelliği öne çıkmaktadır. Ayrıca YOLun *uzun* ve *düz* olmasına vurgu yapılmıştır. Vurgulanan diğer bir özellik ise YOLun bir *zemin* olduğu ve *üstünden gidilebilme* yönüdür. %9 oranında ise özellik yazmak yerine örnek vermişlerdir.

Çokanlamlı yapısı gereği, YOL kavramına çağrışımsal anlamlar da yüklenmiştir (%14). Bunlar, YOLun *çözüm/yöntem*, *seçenek*, *davranış/tutum biçimi* ve *amaç* olduğu yönünde dört ayrı anlama işaret etmektedir. Şu özgün örnekler çağrışımsal anlam düzeyindeki ifadeleri temsil etmektedir:

- (2) “bize fırsat tanıyan *kapıların* açıldığı yerdir”
“bazıları *iyi yolda*, bazıları *kötü yolda* ilerler”
“yolun insanı *bir şeye ulaştırması* gerekir; ister *bilgiye*, ister *bir eve ulaştırırım*”
“eğer bir sorunu bir *taktikle* çözebiliyorsak ona yol denir”
“bir *seçim*, *tercih*...”
“hem *yürüdüğümüz*; hem de *düşündüğümüz kaçışlar*”
“insanın *kendisinin çizdiği* ve *kaderini belirlemesi*”
“yürüdüğümüz yer; *kendine yol belirlemek*”

Dikkat çekici bir bulgu da YOL kavramına ilişkin veritabanındaki çağrışımsal anlamlı özellik ifadelerinin yaşa göre farklılıklar göstermesidir. Çağrışımsal anlamlı özellik ifadelerinin 4 tanesi 10 yaş grubuna aitken, 24 tanesi 13 yaş grubuna aittir. Bu rakamlar, çağrışımsal anlama erişimin yaşa duyarlı olduğuna işaret edebilir.

Son olarak özellik veritabanındaki ifadelerin %47'sinin YOLun *karasal* olduğu bilgisini de içermesi dikkat çekmektedir. Şu ifadeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

- (3) “üzerinden yaya, taşıt ve hayvan gidebilmeli”
“arabaların geçtiği yer”
“levha, trafik ışıkları, çizgi olmalı”
“yürüeyebilen yer”

4.3. TÜMCE VERİTABANINA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırma grubundaki her bir katılımcı çocuğun ilgili kavramların geçtiği tümceleriyle kavramların kullanımı sırasında sergilenen sözcüksel görünümeler belirlenmiştir. Aşağıda her bir kavramın sözcüksel görünümelerine ilişkin bulgular ayrı ayrı sunulmuştur.

4.3.1. RENK KAVRAMININ SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜMLERİ

RENK kavramının sıklıkla ve büyük oranda (%85) kavram/sözcük karşılığı olan *renk* biçiminde kullanıldığı; %15 oranında *renkli*, *rengârenk*, *renk renk*, *renk cümbüşü*, *renk körü*, *renksiz* biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Çocuklara ait özgün kullanımları temsilen örnek (5) incelenebilir:

- (5) “*En sevdiğim renk mordur.*”
“*Renkli bir kişiliği var.*”
“*Gökkuşağının rengi rengârenktir.*”

Diğer taraftan *renk* kavramının çoğunlukla *en sevdiğim renk*, *en güzel renk* ifadelerinde olduğu gibi tutum etkisiyle kullanıldığı gözlenmiştir. Bunlardan en sık görülen kullanımlar, *çok sevmek* (n:31) *en sevdiğim ...* (n:31) ve *sevmektir* (n:22).

RENK kavramıyla *gökkuşağı* ve *gökyüzü* eşdizimleri, en sık görülen eşdizimlerdir. RENK kavramının birlikte görüldüğü diğer eşdizimsel kullanımlar ise *boya/resim*, *canlı renk*, *renk-eğlence*, *doğa*, *gökkuşağı*, *gökyüzü*, *renkli dünya*, *renkli kişilik*, *renkli dünya*, *renksiz hayat*, *rüzgargülü*, *sarı – kırmızı*, *sarı-lacivert*, *sıcak-soğuk renk*, *siyah-beyazdır*.

4.3.2. SUÇ KAVRAMININ SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜMLERİ

SUÇ kavramının tümce içinde kullanımı sırasında 22 farklı sözcüksel görünüm ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde en sık olarak *suç işlemek* birleşimiyle sözcükleştirildiği görülmüştür. *Suç işlemek*, tüm sözcüksel görünüm çeşitleri içinde %47'lik bir oranı temsil etmektedir.

SUÇ kavramı büyük oranda bir eylemle birlikte sözcükleştirilmiştir: suç işlemek, suçlu hissetmek, suçlu/suçsuz olmak, suçlamak/suçlanmak, suç atmak, suçunu kabul etmek, suç yapmak, suçluyu bulmak, kendini suçlu bulmak, suça eğilimli olmak, suçu ortaya çıkarmak, suçunu bilmek, suçunu çekmek, suçunu itiraf etmek. Geriye kalan kullanımlardan bazıları ise suç, suçlu, ... suçu, suç makinesi, suçsuz yere... gibi adlarla yapılan sözcükleştirmelerdir.

SUÇ kavramının en sık birlikte görüldüğü sözcükler ceza ve hapisanedir. Diğer eşdizimler ise ağır suç, haksız yere suçlanmak, suç-polis, suç makinesi, suç oranı, suç-günah, suç-haramdır.

4.3.3. DUYGU KAVRAMININ SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜMLERİ

DUYGU kavramının kullanımı sırasında oldukça çeşitli bir sözcüksel görünüm yelpazesi ortaya çıkmıştır (34 farklı kullanım). En çok kullanılanları, *duygu*, *duygulanmak*, *duygu-düşünce*, *duygulu olma*ktır.

DUYGU kavramı büyük oranda bir eylemle birlikte sözcükleştirilmiştir: duygulanmak, duygulu olmak, duyguları ifade etmek, duygusuz olmak, duyguları anlatmak, duyguları söylemek, duyguları belirtmek, duyguları paylaşmak, duygunun anlaşılması, duyguları saklamak, duyguları açığa vurmak, duyguları kırmak, duyguları hassas olmak, duyguları derin olmak, duyguların incinmesi, duygularla oynamak vb. Bunlar dışında *duygu*, *duygu-düşünce*, *duygu-düşünce-davranış*, ... *duygusu* gibi adlarla sözcükleştirme örnekleri de bulunmaktadır.

Sözcüksel görünümlerin yoğunlaştığı anlam düzeylerinden önemli bir tanesi, duyguların yönet(il)mesi/kontrol edilmesine ilişkindir. Bununla ilgili kullanımlar şunlardır: *Duyguya göre hareket etmek*, *duyguları tutamamak*, *duyguların yönetmesi*, *duygulara hakim olmak/olamamak*, *duyguları kontrol etmek/edememek*. Bunlar DUYGU kavramına özgü

özelliklere ilişkin bulgularından ‘DUYGULAR *yön verir*’ özelliğiyle örtüşmektedir.

Hatırlanacağı gibi DUYGU kavramına özgü öne çıkan özellikler arasında *ifade etme* ve *dışavurma* da bulunmaktaydı. Buna ilişkin sözcüksel görünüm bu özelliklerle örtüşmektedir: *duyguları anlatmak, duyguları ifade etmek, duyguları söylemek, duyguları açığa vurmak, duyguları belirtmek, duyguları paylaşmak, duyguları saklamak* vb.

DUYGU kavramıyla ilgili diğer bir sözcüksel görünüm türü de eşdizim-birlikte görülme ilişkisine dayalı kullanımdır. Bu çerçevede *duygu-düşünce* ve *duygu-düşünce-davranış* eşdizimleri sıkça kullanılmıştır.

4.3.4. OYUN KAVRAMININ SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜMLERİ

OYUN kavramının en çok kullanıldığı sözcükleşme biçimleri *oyun oynamak* (109), *oyun* (38) ve ... *oynamaktır* (24). Bu kavramın tüm sözcüksel görünümü için yarısı bir eylemle birlikte sözcükleştirme biçimindedir: *Oyun oynamak, ... oynamak, ... oyunu oynamak, oynamak, ...yla oynamak*. Diğer yandan bu beş sözcükleşme biçimi de *oyun oynamak* kullanımını desteklemektedir. Böylece *oyun oynamak* kullanımının %76’lık bir dilimi temsil ettiği görülmektedir.

OYUN kavramında sözcüksel çeşitliliğin diğer kavramlara göre daha az olduğu görülmektedir. Örneğin DUYGU kavramında 34 çeşit sözcüksel görünüm ortaya çıkmışken, OYUN kavramında bu rakam 10’dur.

OYUN kavramının birlikte görüldüğü kavramlar ve kavram birleşimleri, stres atmak, ebe, hile, çocukça oyun, oyun yaşı, takım oyunu ve oyun hamurudur.

4.3.5. YOL KAVRAMININ SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜMLERİ

YOL kavramı 56 ayrı sözcüksel görünüm içinde sunulmuştur ve bu kavramının en çok kullanıldığı sözcükleşme biçimleri *yol, ... yolu, yolda yürümek, yoldan geçmek* ve *yolda ... görmektir*.

YOL kavramında tüm sözcüksel görünümeler içinden 44 tanesi (%78) bir eylemle birlikte sözcükleştirmedir: yolda yürümek/yoldan yürümek/yol yürümek, yoldan geçmek, yolda ... görmek, yoldan gitmek/yolda gitmek, yola çıkmak, yolda ... sürmek/yolda kullanmak, yolu uzun olmak, ... yoluyla gitmek, her yolu denemek, yol kat etmek, yolda ilerlemek, yolda olmak, gidilecek birçok yolu olmak, her yolun ...ya çıkması, yol geçmek, yol görünmek, yol göstermek, yol kesmek, yol yapmak, yola geçmek, yola gelmek, yola girmek, yolda dikilmek/durmak/düşmek/kalmak, yoldan çıkmak/yoldan sapmak vb. YOL kavramının diğer kullanımları ise adıl sözcüksel biçimlerdir: yol, ... yolu, yolculuk, çözüm yolu, doğru yol, iyilik yolu, kötü yol, yol gösterici, yolsuz, yolsuzluk vb.

Sözcüksel görünümelerin yoğunlaştığı kavramsal içeriklerden birisi, YOLun bir zemin olmasına ilişkindir. Bununla ilgili kullanımlar şunlardır: *yola çıkmak, yolda gitmek, yolda yürümek, yoldan devam etmek, yoldan geçmek, yoldan gitmek, yoldan yürümek, yol kat etmek, yolda ilerlemek, yoldan çıkmak, yoldan sapmak, yolda olmak vb.*

Öne çıkan diğer bir kavramsal içerik, amaçtır: yol geçmek, yol yürümek, yolu uzun olmak, gidilecek birçok yolu olmak, her yolu denemek, her yolun ...ya çıkması

YOL kavramı, düz anlam (%64) ve çağrışımsal anlam düzeylerinde (%36) kullanılmıştır. Çağrışımsal anlam düzeyindeki sözcüksel görünüm ifadelerinden özgün örnekler şunlardır:

- (7) “En sonunda *doğru bir yolu* buldu.”
“Bize *her yol* Fenerbahçe.”
“*En kolay yol, bildiğin yoldur.*”
“Bana *yol göründü.*”
“İnsanlar bir yere gitmek için *her yolu* seçerler.”

YOL kavramının çağrışımsal anlamlı sözcüksel görünümeleri şunlardır: yolu uzun olmak, yol görünmek, yolsuz, her yolu denemek, yol göstermek, yolsuzluk, yol kat etmek, yola gelmek, iyilik yolu, en iyi yolun bildiğin yol olması, yoluna çıkmak, kötü yol, gidilecek birçok yolu olmak, yolların birbirine bağlaması, çözüm yolu, yoluna devam

etmek, yollardan birini seçmek, doğru yol, her yolun ...ya çıkması, seçim yapmak.

Veritabanı incelendiğinde eşdizimsel görünümlerin iki farklı anlam boyutunda oldukları görülmektedir. Bunlar; *düz anlamlı eşdizimsel ilişkiler* ve *çağrışımsal anlamlı eşdizimsel ilişkilerdir*.

YOL kavramıyla ilgili düz anlamlı eşdizimsel kullanımlar:

uzun yol yol-yolculuk hız sınırı yol gösterici ıssız yol
kısa yol uzak yol yol-dikkat yol tarifi işlek yol

YOL kavramıyla ilgili çağrışımsal anlamlı eşdizimsel kullanımlar

çözüm yolu iyilik yolu yol-seçim yol-bağlanmak her yol
doğru yol kötü yol bildiğin yol yol göstermek yolu olmak

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

5.1. HER BİR KAVRAM İÇİN ÖZET SONUÇLAR

Katılımcıların seçimleri ve eğilimleri doğrultusunda, araştırma kapsamındaki beş kavrama ilişkin sayısal bulgulara bağlı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

RENK:

- ✓ RENK kavramında *mavi* ve *kırmızı* örnekleri öntip olarak belirginleşmekte;
- ✓ RENK kavramı, genellikle kavram/sözcük karşılığı olan *renk* olarak (*en sevdiğim renk, en güzel renk, ...nın rengi* vb.) sözcükleştirilmekte;
- ✓ RENK kavramının *görülebilme/görünüş* ve *belirleme/tanımlama/ifade etme* özellikleri öne çıkmakta;
- ✓ RENK kavramı, çoğunlukla olumlu tutum altında ve örnek vermeye dayalı olarak kullanılmakta;
- ✓ En sık *gökkuşağı* sözcüğüyle eşdizimli olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca RENK; eğlencelidir, canlıdır, ifade etme biçimidir. Renkli kişilikler, renksiz hayatlar vardır.

SUÇ:

- ✓ SUÇ kavramında *hırsızlık* öntip olarak belirginleşmekte;
- ✓ SUÇ kavramı en sık olarak *suç işlemek* biçiminde sözcükleştirilmekte;
- ✓ *Kötü/yanlış bir şey yapmak* ve *birine/bir şeye zarar vermek* özellikleri öne çıkmakta;
- ✓ Genellikle eylemleştirmeye ve örnek vermeye dayalı olarak kullanılmakta;
- ✓ En sık *ceza* kavramıyla eşdizimli olarak kullanılmakta ve
- ✓ genellikle *hapishane*, *polis*, *mahkeme* gibi kavramlarla sahneleştirilmektedir.

Ayrıca katılımcıların yazdığı özellik ifadelerinden ve eşdizimlilik içeren kullanımlarından şu özet ifadelere ulaşılmaktadır:

- SUÇ *kötü/yanlış bir şey yapmaktır*.
- SUÇun içinde *zarar vermek* vardır.
- Bu nedenle SUÇ *cezasıyla* birlikte var olur.
- Böylece '*suç işleyen*' *mahkemeye*, *toplumla* ya da *vicdaniyla* *üzleşmek* zorundadır.
- SUÇ 'bağlamına göre' *kurallara uymamaktır*. Böyle olunca kimi SUÇlar *insan hakları ihlalidir*; kimi SUÇlar *haramdır*, *günah*tır. O halde SUÇ, 'suçta' *anlaşmaktır*.

DUYGU:

- ✓ DUYGU kavramında *mutluluk* ve *sevinç* örnekleri öntip olarak belirginleşmekte;
- ✓ DUYGU kavramı, genellikle bir eylemsel sunum içinde sözcükleştirilmekte;
- ✓ *İfade etme* özelliği öne çıkmakta;
- ✓ Çoğunlukla eylemleştirmeye ve örnek vermeye dayalı olarak kullanılmakta;
- ✓ En sık *düşünce* kavramıyla eşdizimli olarak kullanılmaktadır.

Katılımcıların yazdığı özellik ifadelerinden ve eşdizimlilik içeren kullanımlardan DUYGU kavramıyla ilgili şu özet ifadelere ulaşılmaktadır:

- DUYGU içtedir; bazen açığa vurulur; bazen içte saklanır.
- DUYGULAR ifade edilmeli, söylenmelidir.
- DUYGULAR insanı yönetir; bu nedenle DUYGULARIN kontrol edilmesi gerekir.
- Çünkü DUYGULAR değişkendir ve zihni gölgeler.
- İnsanı insan yapan DUYGULARDIR.

OYUN:

- ✓ OYUN kavramında saklambaç örneği öntip olarak belirginleşmekte;
- ✓ OYUN kavramının öne çıkan özellikleri eğlence içermesi ve kurallarının olmasıdır.
- ✓ OYUN kavramı, genellikle bir eylemsel sunum içinde sözcükleştirilmekte;
- ✓ Çoğunlukla olumlu tutum altında kullanılmaktadır.

Tutum ve eşdizimlilik içeren kullanımlardan şu özet ifadelere ulaşılmaktadır:

- OYUN eğlencelidir, zevklidir, güzeldir.
- OYUN oynanınca mutlu olunur.
- OYUN stres atmaya yardımcı olur.
- OYUNUN yaşı vardır.
- OYUNLAR arasında çocukça oyunlar vardır.

YOL:

- ✓ YOL kavramında karayolunun öntip olarak belirginleştiği;
- ✓ YOL kavramının genellikle bir eylemsel sunum içinde sözcükleştirildiği;
- ✓ Trafik unsurlarını içermesi ve üzerinden gitme/geçme özelliklerinin öne çıktığı;
- ✓ Büyük oranda sahneleştirme ve eşdizimsel ilişkiler çerçevesinde kullanıldığı;

- ✓ YOL kavramına özgü sahneleştirmenin ise *karasal* bir nitelik taşıdığı gözlenmiştir.

Ayrıca katılımcıların özellik ifadelerinden ve eşdizimlilik içeren kullanımlarından şu özet yargılara ulaşılmaktadır:

- YOL her şeyden önce bir *zemin*dir ve bu *zeminde* etkin bir '*trafik*' vardır.
- YOL daha çok *karasaldır*, *uzun incedir*.
- YOL insanları *bir yere götürmeli* veya *ulaştırmalıdır*; bu ister *ev/iş/tatil* olsun; ister bir *amaç, çözüm, yöntem* olsun.
- YOLLAR birer *seçimdir* ya da *seçenek*. Bu seçimler yoluyla insanlar bazen *iyi/doğru yoldadır*; bazen *kötü/yanlış yolda*.
- *YOLLAR doğru* da olsa *yanlış* da olsa *yoldan çıkılır* kimi zaman; tekrar *yola girilir*.
- YOL, *yolculuğun* kendisidir.

5.2. SONUÇLARIN KURAMSAL TARTIŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmanın ulaştığı kuramsal sonuçlar şöyle ifade edilebilir:

- 10 ve 13 yaş grubundaki çocukların kendilerine sorulan kavramlara verdikleri örneklerle oluşturulan veritabanında, ilgili ulamı temsil yeterliliği yüksek tipik üyelerde yığılma olduğu görülmektedir. Ancak kişisel deneyimlere bağlı ilişkilendirilmiş kavramlar da örneklerle birlikte gelmektedir.
- Kavramların özellikleri sorulduğunda, ilgili ulamın öznelikleri genellikle duyuşsal etki (tutum) altında ve örneklemeden daha sonra gelmektedir.
- Kavramların tümce düzeyinde kullanımı, öncelikle örneklemeye, duyuşsal etkiye, eşdizim-birlikte görülme ilişkisine ve sahneleştirmeye dayalı olarak gerçekleşmektedir.

Bu üç temel sonuç, alanyazınında kavramlaştırmayı tartışan kuramlar açısından ele alındığında şu değerlendirmelere ulaşılmaktadır:

1) En sık görülen örneklerin *aile benzerliği* ilkelerine uygun olarak ilgili ulamın tipik üyeleri olması, *öntip-temelli yaklaşımın* savlarını destekler niteliktedir. Ayrıca katılımcıların belli örneklerde uzlaşması ve bu

örneklerin daha önceki çalışmalarla uyumlu olması da bu durumu desteklemektedir.

Hatırlanacağı gibi *aile benzerliği*, insan zihninin çevresinde gördüğü ‘şey’leri kodlayarak öntip denilen tek bir zihinsel biçim üretmesi ilkesidir (Löbner, 2002: 177). Bu, zihinsel bir örüntü oluşturma işlemidir. Öntip-temelli kavramlaştırma yaklaşımlarında vurgulanan, klasik yaklaşımda ileri sürülenin aksine, bütün üyelerin eşit derecede temsil edilmediği; bir ulam içerisinde o ulamı en iyi temsil eden odak üye ve o üye etrafında derecelenen ve böylece temsil yeterliliği düşen diğer üyelerin bulunduğudır. Bu konumuyla öntip, bir ulamın gönderim noktası olma özelliği kazanmaktadır (Löbner, 2002: 179). Bu noktada ulamın en iyi örneği ya da öntipi, ulamı özetleyebilecek özellikler taşımak durumundadır.

Bu araştırmada da veritabanında sıra ortalaması 1.00’a en yakın olan ve en sık görülen örneklerin ulamı temsil edebilen tipik üyeler olduğu görülmektedir (RENK, *mavi/kırmızı*; SUÇ, *hırsızlık*; DUYGU, *sevinç*; OYUN, *saklambaç*; YOL, *karayolu*). Diğer taraftan öntip-temelli yaklaşımlara gelen önemli bir eleştiri, kültürel ve çevresel özelliklere göre sözcüklerin kullanım sıklığı ile öntiplerin seçiminde koşutluk görülmesi ve öntipin merkezi konumda olmaktan çok sıklığa bağlı olarak seçildiği düşüncesini doğurmasına yöneliktir. Bu araştırmada da hemen her kavramda örnek niteliği taşımayan, birlikte görülme ilkesine bağlı olarak ilk beş örnek arasına giren sözcükler bulunmaktadır. Katılımcı çocukların kavramın üyesi olup olmama konusunda bir ayrım gitmeksizin bu kavramlara sık sık yer verdikleri görülmektedir. Örneğin RENK kavramında *gökkuşağı* ve *rengârenk*; SUÇ kavramında *ceza*; DUYGU kavramında *düşünce*; YOL kavramında *taşıtlar* ve *trafik unsurlarına* ilişkin sözcükler en sık görülen örneklerle birlikte yer almıştır. Bu eğilim, öntip-temelli yaklaşımlara getirilen eleştiriye kanıt sunar niteliktedir. Katılımcılar tarafından birlikte görülme ve sahneleştirmeye bağlı olarak sunulan kavramlar, ulamın en üst sıralarında yer almaktadır. Ancak bu ilişkilendirilmiş kavramların hiçbirinin öntip konumuna çıkamadığı da konunun önemli bir tarafıdır. Özetle öntip olarak belirginleşen üyelerde görülen uzlaşmayı, öntip yaklaşımı dışında açıklayabilen bir yaklaşım bulunmamaktadır.

2) Katılımcılara araŖtırma kapsamındaki kavramların özellikleri sorulduğunda ilgili ulamın özellikleri, genellikle tutumlardan ve örneklemeden daha sonra gelmektedir.

Klasik yaklaşım ve öntip yaklaşımı gibi, içirme ilişkisine dayalı yaklaşımlarda özellikler temel oluşturmaktadır. Bu özellikler, klasik yaklaşımda *gereklilik ve zorunluluk koşulları*ken; öntip-temelli yaklaşımlarda *üyelik derecesini belirleyici özellikler*dir. Her iki yaklaşımda da bu özelliklerin sistemli konumlanması ve buna göre kavramların diğer kavramları içermesi söz konusudur.

Ancak bu araŖtırmada kavramların özellikleri sorulduğunda, en sık olarak kavramlara yüklenen duyuşsal değerler (tutum) ile örnekler görülmekte; daha sonra kavramın özellikleri gelmektedir. Kimi kavramlarda ise özelliklerin yerine eşdizimsel ve sahneleştirmeye dayalı ilişkili kavramlar öne çıkmaktadır.

Bu durum, özellik listelerine karşı çıkan kuram temelli yaklaşımın ilkeleriyle uyumlu görünmektedir. Bu yaklaşım kavramların diğer kavramlarla ilişkilerine dayanan temsiller olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre kavramlar, özellikler listesiyle tanımlanamaz. Kavramlar, kişisel ‘kuram’larla (ya da açıklamalara) ve ‘kuram’larda oynadıkları rolle tanımlanır. Bu yaklaşımın önceki yaklaşımlardan önemli bir farkı, kavramları artık içirme modeliyle açıklamamasıdır. Bunun yerine kavramlar, çıkarımsal modellerle açıklanır.

Kuram temelli yaklaşım çıkarımsallığı, özellikle kavramlar arasındaki karmaşık ilişkiler setinin genellikle ‘nedensel’ bir temelle ele alınmasından dolayı kullanılmaktadır. Örneğin bir kuş kanatlara sahiptir ve hafiftir, çünkü uçabilen bir hayvandır; kuşlar ağaçlara yuva yapar, çünkü yuvasını yırtıcı hayvanlardan korumaktadır. Yani kuşlar hakkındaki bilgiler ve özellikleri, ilgili kavramla ilişkilendirmede yardımcı olmaktadır. Bu özellikler, ne klasik yaklaşımda olduğu gibi idealize edilmiş ve gerekli/zorunlu özelliklerdir; ne de öntip-temelli yaklaşımda olduğu gibi tipik üyelere göre belirlenen özelliklerdir. Bu özellikler, farklı zihinsel ilişkilendirme biçimlerine bağlı (eşdizimsel, sahneleştirme ya da bağıntıya erişilemeyen başka bir ilişkilendirme biçimine) ve çıkarımsal olarak öne çıkmaktadır.

Ancak bu yaklaşım, herkesin her kavram için farklı açıklamalardan oluşan 'kuram'ları olduğunu savunması ve hiçbir sistemlilik sunmamasıyla oldukça görel bir kavramlaştırma koşulları sunmaktadır. Bu kadar görel bir yaklaşımda kavramların gerçekte ne olduğunun yanıtı bulunmamakta; yalnızca kurulan ilişkisel bağlar öne çıkarılmaktadır.

Bu araştırmanın sonucunda kavramlara özgü öne çıkan özelliklerin çıkarımsal ilişkilere dayanması, kuram temelli yaklaşım ile uyumluluk gösterse de, bu yaklaşım neden çoğu çocuğun aynı özelliklerde yoğunlaştığını açıklayamamaktadır. Bu nedenle tüm insanların her kavram için kendine özgü bir 'kuram'ı olduğu ve bu 'kuram'ların diğer kavramlarla arasındaki ilişkilere bağlı olduğu görüşünün açıklanamayan yanları olduğu görülmektedir.

3) Araştırma sonuçlarına göre kavramların tümce düzeyinde kullanımı, öncelikle örnek vermeye ve tutuma dayalı; bir taraftan da eşdizim-birlikte görülme ilişkisine ve sahneleştirmeye dayalı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla *kavramlar, örnekler yoluyla, duyuşsal etkiler (tutum) altında, eşdizimsel ilişkileri içerecek biçimde, sahneler kurularak kullanılmaktadır*. Bu durum, hem örneklerin kavramlaştırmadaki merkezi konumunu belirginleştirmekte; hem de kavramlara eklenen duyuşsal değerler ve diğer ilişkilendirmelerin kavramların temsilinde etkin bir rol oynadığına ilişkin ipuçları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aitchison, J. (2003). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Altunkaynak-Coşkun, Ö. (2006). *İlköğretim 2. ve 3. sınıf türkçe ders kitaplarında kavramlar ve kavram alanları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balcı, A. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler* (4. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Carey, S. (1991). Knowledge acquisition: Enrichment or conceptual change? Reprinted in E. Margolis, & S. Laurence (Eds.) (1999), *Concept: Core readings*. (pp. 459-487). Cambridge, MA: MIT Press.
- Coşkun, M. K. (2011). *Kavram öğretimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Croft, W. & Cruse, A. D. (2004). *Cognitive linguistics*, Cambridge, UK. New York: Cambridge University Press.

- Fodor, J. A. (1998). *Concepts: Where cognitive science went wrong*. New York: Oxford University Press.
- Gökmen, S. (2010). *Anlamsal ve algısal ulamların Türkçedeki prototipleri*. 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı. ODTU, Ankara.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Klausmeier, H. J. (1992). Concept learning and concept teaching. *Educational Psychologist*, 27 (3), 267-286.
- Laurence, S. & Margolis, E. (1999). Concept and cognitive science, In E. Margolis, & S. Laurence (Eds.), *Concepts: Core readings*. (pp. 3-81). Cambridge, MA: MIT Press.
- Löbner, S. (2002). *Understanding semantics*, New York: Arnold Pub.
- Martorella, P.H. (1986). Teaching concepts. In M.C. James (Ed.), *Classroom teaching skills*. (pp. 181-223). USA: Healty and Company.
- Merrill, M. D. & Tennyson, R. D. (1977). *Concept teaching: An instructional design guide*. NJ: Educational Technology.
- Murphy, G. L. & Medin, D. L. (1985). The role of theories in conceptual coherence. *Psychological Review*, 92 (3), 289-316.
- Murphy, G. L. (2004). *The big book of concepts*. Cambridge: MIT Press.
- Önal, Ö. (2011). *Öntür kuramı çerçevesinde Türkçede anlamsal ulamların incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pesonen, J. P. (2002). *Concepts and object-oriented knowledge representation* (MA Thesis). University of Helsinki, Department of Cognitive Science.
- Pinker, S. & Prince, A. (1999). The nature of human concepts: Evidence from an unusual source. In P. V. Looche (Ed.), *The Nature of concepts: Evolution, structure and representation*. (pp. 8-51.). London: Routledge.
- Rosch, E. (1973). On the internal structure of perceptual and semantic categories. In T. E. Moore (Ed.), *Cognitive development and the Acquisition of Language*. (pp. 111-140). New York, Academic Press
- Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. Reprinted in E. Margolis, & S. Laurence (Eds.) (1999), *Concept: Core readings*. (pp. 189-206). Cambridge, MA: MIT Press.
- Saeed, J. I. (2005). *Semantics*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Seferoğlu, G. (1999). Prototip kuramı çerçevesinde bir araştırma. *Dilbilim Araştırmaları*, 79-88.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Tennyson, R.D. & Cocchiarella, M.J. (1986). An empirically based instructional design theory for teaching concepts. *Review of Educational Research*, 56 (1), 40-71.
- Wittgenstein, L. (1953). Philosophical investigations (sections 65-78). Reprinted in E. Margolis, & S. Laurence (Eds.) (1999), *Concept: Core readings*. (pp. 171-174). Cambridge, MA: MIT Press.
- Zeyrek, D. (1998). Bilişsel dilbilim, dil ulamları ve Türkçe eylemlerin kavramsal yapısı ile ilgili gözlemler, K. İmer & L. Uzun (Eds.), *Doğan Aksan armağanı*. (ss 207-221). Ankara Üniversitesi.